

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

18de jaargang, 1999 nr. 2

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Catalogus op aanvraag.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 18de jaargang 1999, nr. 2

Peter C. de Leth	
Andries en Hendrik de Leth	29
Henk van der Heijden	
Wie was Arnaldo di Arnoldi?	37
Christa Cordshagen	
De herkomst van de reuzenatlas in Rostock	41
Varia Cartographica	45
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	49

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
dr. Wim Ligtdag, drs. Sjoerd de Meer
drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga, Han Voogt.

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://kartoserver.geog.uu.nl/html/staff/krogt/ct.htm>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor; dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 35,- per jaar (vier nummers), België f 50,-, buitenland f 60,-. Losse nummers f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer 5253901.

Contactadres voor België: Bart van der Herten, Maria Theresiastraat 2 bus 16, 3000 Leuven.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts goedgekeurd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 125,-
Halve pagina per nummer f 90,-
Kwart pagina per nummer f 60,-
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Nederlandse kartografie uit de koloniale tijd: *Kaart van den Kraton met omstreken* (Kota Radja, aan de Atjeh-rivier, Noord-Sumatra, detail). Vervaardigd naar een in het Topographische Bureau te Batavia gemaakte kaart, uitgegeven door de Topographische Inrigting te 's-Gravenhage, 1874 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Andries en Hendrik de Leth

'Van Hendrik de Leth, 'Kaertverkoper op de Beurssluis te Amsterdam', zoals hij zichzelf in 1745 noemde, zijn heel weinig biografische en bibliografische gegevens bewaard. Hij was zeer waarschijnlijk een zoon van Andries de Let(h), 'kunstverkoper en plaatsnijder', die op de Beurssluis 'in de Visscher' woonde. Deze Andries de Let(h) overleed in 1731 en het is heel waarschijnlijk dat zijn zoon Hendrik zijn bedrijf overnam. Van de vader is bekend dat hij ook kaarten graveerde en dat hij de kaarten- en prentenhandel van de weduwe van Nic. Visscher overgenomen heeft', schreef C. Koeman in zijn *Atlantes Neerlandici*. Genealogisch onderzoek bracht nog veel meer biografische gegevens aan het licht.

Het geslacht Lethe, von Lette, von Letta, de Lette enzovoort speelde reeds in de Middeleeuwen een belangrijke rol in het gebied rond Münster in Westfalen. Vermeldingen van personen met deze namen vinden we van de 13de tot de 14de eeuw. Bijvoorbeeld in 1316 verzekerden Johannes de Letta en Hermann de Merfeld zich van de jacht- en visrechten en de wilde paarden in de Merfelder Bruch in Westfalen. Johannes wordt hier 'famulus' genoemd, wat aangeeft dat hij tot de lagere adel behoorde. Leden van het geslacht bewoonden rond 1350 het 'Haus Lette', een slot dat later verkocht werd aan de verwante tak De Merveldt. Lette is thans een stadsdeel van Coesfeld, dicht bij de Merfelder Bruch.¹

Na de 14de eeuw worden in de archieven van het Münsterland geen De Leths meer aangetroffen. Echter, in 1634 vinden we in Schermbeck (bij Wesel) een zekere Johannes de Leth. Daar deze Johannes Evangelisch-Luthers was, zijn er waarschijnlijk leden van het geslacht De Leth in het begin van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) - toen Westfalen onder de bisschop van Münster kwam en daardoor de Contrareformatie en Herkatholisering opkwam - naar het Lutherse Schermbeck nabij Wesel uitgeweken. Van Schermbeck zijn er een aantal De Leths naar Nederland gegaan (Rotterdam, Amsterdam).

Vermeldingen van de naam 'von Lette' in de Baltische staten en in Denemarken doen vermoeden, dat een aantal leden van dit geslacht al vóór die tijd uit Westfalen vertrokken zijn. De voorouders van Andries de Leth behoorden tot het geslacht, dat zich in Denemarken had gevestigd.

P.C. de Leth was achtereenvolgens instrumentmaker, kunstschilder en onderwijzer. Reeds meer dan veertig jaar doet hij genealogisch onderzoek. Hijzelf stamt af van de uit Schermbeck afkomstige Gerrit de Leth, die in 1757 in Amsterdam trouwde.

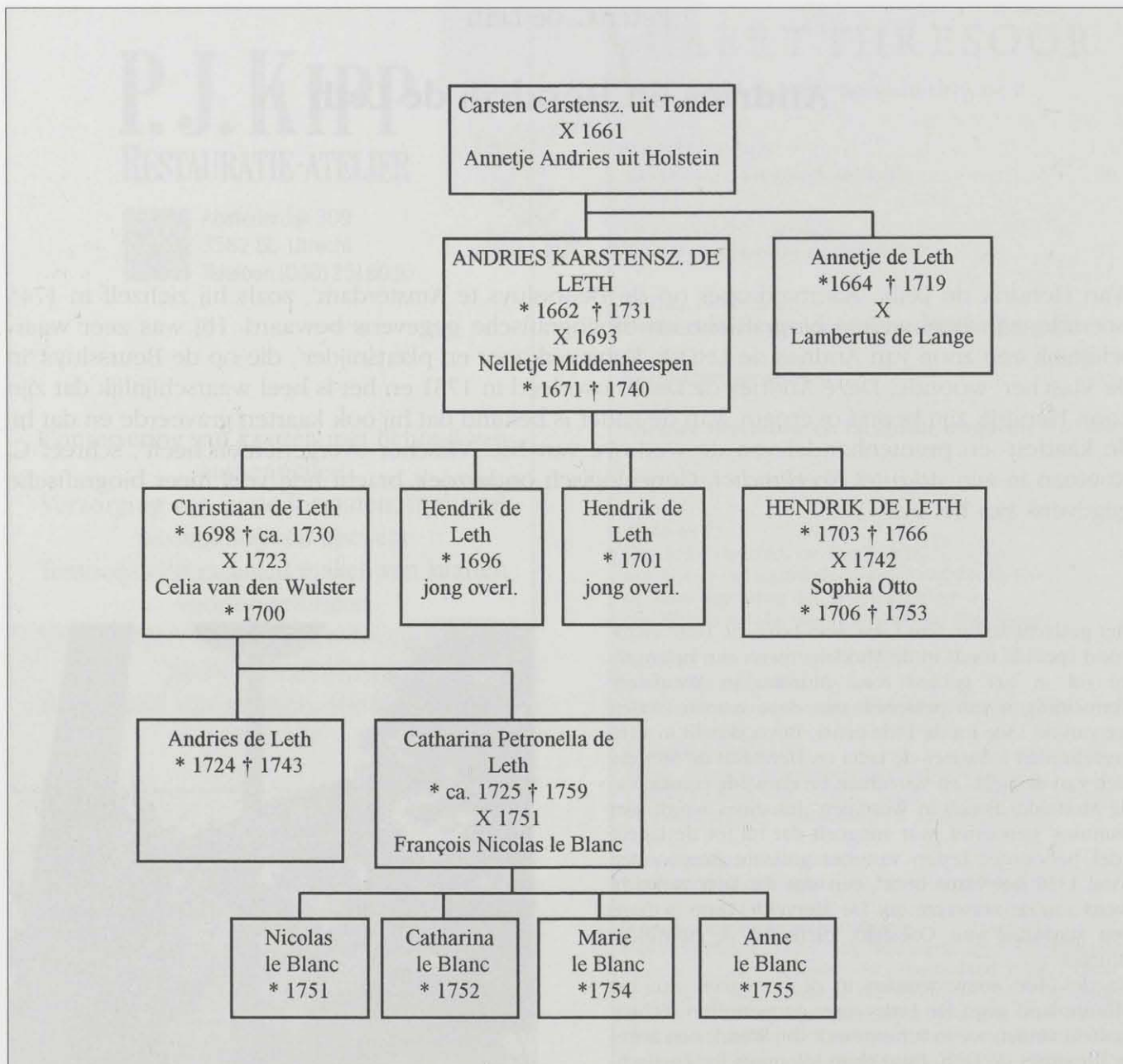
De Van Nidekstraat en De Lethstraat in Velsen-noord, genoemd naar respectievelijk de uitgever en graveur van het 'Zegenpralant Kennemerlant' (foto: Peter van de Kragt).

Andries de Leth (1662-1731)

Het oudste officiële stuk, waarin de naam De Leth voorkomt is de ondertrouwakte, die te vinden is in het Puyboek van Amsterdam op 24 april 1693: 'Compareerden als vooren Andries Karstensz de Leth van A, plaatsnijder, oud 30 Jaarn in de Amstelkerkstraat, geass. met zijn Swaager Lambertus de Lange, de moeder impotent & Nelletie Middenheespen van A, oud 23 Jaarn, op de Keyzersgracht, geass. met haar voogden Corn. Versey en Leonard Versey'.

Op 26 januari 1694 deed 'Andries Karstensz Delet', plaatsnijder zijn poorterseede, en tenslotte blijkt dat 'Andries de Let' als kunstverkoper in 1722 lid geworden

Genealogisch schema De Leth.

was van het boekverkopersgilde. Hier wordt hij ingeboren burger van Amsterdam genoemd.² Hoewel uit deze inschrijvingen afgeleid kon worden, dat Andries Karstensz. de Leth in Amsterdam geboren was, kon bij eerdere onderzoekingen zijn doop niet gevonden worden. Daarom werd aangenomen dat hij, evenals de overige takken van de familie De Leth, uit Schermbeck kwam. Om te onderzoeken wanneer Andries de Leth naar Amsterdam zou zijn gekomen, werd een onderzoek gedaan in de archieven van de Lutherse Gemeente te Amsterdam. Daar vonden we geen De Leth, maar in het Communicantenboek van 1673 wordt op 1 augustus een zekere 'Andries Karstensz. van Amsterdam' vermeld. Dat was een aanleiding om in de doopboeken niet te zoeken naar Andries de Leth, maar naar Andries Karsten. Uit de ondertrouwakte wisten we, dat hij geboren moest zijn om-

streeks 1662/1663, dus was het onderzoek naar Andries Karstensz. niet omvangrijk. Op 24 januari 1662 is in de Evangelisch-Lutherse gemeente gedoopt: 'Andreaas', met als vader Carsten Carstens en als moeder Annetje Andreeesz. De doopgetuigen zijn Piter Isaaksen en Marittie Jans. Omdat er in dezelfde periode – maar niet precies in 1662 – nog een andere Carstens een zoon Andries liet dopen³, was aanvullend bewijs nodig. Het echtpaar Carsten Carstensz. en Annetje Andries liet nog twee andere kinderen dopen: Griti op 8 april 1663 en Annetje op 15 november 1664. Deze laatste huwde met Lambertus de Lange⁴, die Andries bij zijn huwelijk assisteerde. Met vrij grote mate van zekerheid kan daarom aangenomen worden, dat de op 24 januari 1662 gedoopte 'Andreaas' de gezochte Andries de Leth is. Andries' ouders huwden te Amsterdam op 19 februari 1661: 'Carsten Carstensz. van Tonderen, koperslotema-

ker, out 24 Jaarn, ouders doot, geassisteert met Lammert Jansz., syn meester, ende Annetje Andries uit Holsteyn, out 19 Jaarn, moeder leyt siek, geassisteert met Maritje Andries, haar suster, beyde woonende in de Goutsbloemstraat'.

Onderzoek in Tønder (Denemarken) leverde geen resultaat op, aangezien de oudste bewaarde kerkboeken er pas in 1653 beginnen. Hieruit blijkt dat Andries de Leth inderdaad uit Amsterdam komt. Bovendien is er geen direct aantoonbare verwantschap met de familie in Schermbeck.

Wanneer Andries Karstensz. de Leth in dienst trad als faktor (verkoper) in de boek-, kaart- en kunsthandel 'In den Visscher' op de Beurssluis van Nicolaas II Visscher is niet bekend. Er moet al tijdens zijn huwelijk een relatie bestaan hebben: zijn vrouw wordt geassisteerd door haar voogden Cornelis en Leonard Verseijl, terwijl Visschers echtgenote Elisabeth Verseijl heet. Dit duidt op een familierelatie tussen beide echtgenotes.

Na Visschers dood in 1702 kreeg hij de dagelijkse leiding van diens boek-, kaart-, prent- en kunsthandel, die toen eigendom was van Visschers weduwe Elisabeth Verseijl. Andries de Leth was toen al actief als tekenaar en graveur: in 1719 verscheen het door hem samengestelde, getekende en van tekst voorziene plaatwerk: *De Zegenpraalende Vecht*, waarin de buitenplaatsen van de rijke Amsterdamse kooplieden langs de Vecht zijn afgebeeld en beschreven. Ook was hij werkzaam als kunstmakelaar en taxateur. Op 30 januari 1721 kreeg hij toestemming van de schepenen van Amsterdam op een rekest van de voogden van de minderjarige kinderen Mortier om de boeken, kunst- en kaartplaten te mogen taxeren.

Na het overlijden van Elisabeth Verseijl in 1726 werd Andries de Leth eigenaar van de zaak op de Beurssluis. Reeds op 22 januari 1726 verscheen in de *Amsterdamsche Courant* een advertentie dat er 't'Amsterdam op de Beurssluis in de Visser by Andries en Hendrik de Leth' diverse kaarten te koop waren.⁵ Of Andries de Leth deze kaarten zelf gegraveerd heeft is de vraag, gezien de overige activiteiten op allerlei gebied. Het is zeer waarschijnlijk dat Andries, evenals zijn zoon Hendrik de Leth, veel kaartwerk door andere graveurs liet vervaardigen en dat beiden zich alleen met de uitgaven van de kaarten bezighielden.

In 1728 sloten Andries en Hendrik de Leth een contract met de weduwe van Pieter Schenk en haar zoon Leonard Schenk. In dit contract, dat bij notaris Adriaan Baars werd gesloten, verdeelden de partners het gebied 'weegens het Drucken Uytgeeven van zekere Teekeningen & Printen zijnde Afbeeldingen van Dorpen en Gebouwen Etc. gelegen in Kennemerland, Rijnland en Delfland'.⁶

Andries de Leth is in 1731 te Amsterdam overleden: '24 May 1731 is in de Oude Lutherse Kerk begraven Andries de Leth op de Beurssluis, echtgenoot van Petronella Hendriks Middenheespen'. Zijn echtgenote overleed negen jaar later te Amsterdam: '15 November 1740 in de Oude Lutherse Kerk begraven Petronella Middenheesp, wede. van Andries de Leth op de Beurssluis'. Om de nalatenschap beter te kunnen registreren liet Hendrik de Leth en zijn mede-executeur testamentair op 17 februari 1741 de boedel van de winkel taxeren (zie bijlage).

Hendrik de Leth (1703-1766)

Andries de Leth had twee zoons. De oudste is Christiaan de Leth, die later kuiper werd. Hij is op 5 maart 1698 in de Oude Lutherse Kerk gedoopt en vernoemd naar zijn grootvader van vaderskant (Karsten is een oude vorm van Christiaan). De tweede zoon, Hendrik, is vernoemd naar de grootvader van moederskant: Hendrik Middelheespen.

We vinden drie verschillende doopdata voor Hendrik, achtereenvolgens in 1696, 1701 en 1703. De datum 31 november 1703 vinden we in de meeste literatuur. Deze datum, die vermeld is in het *Lexicon* van Thieme-Becker, is daarom al zeer twijfelachtig, omdat er ook sprake is van een Hendrik de Oude en Hendrik de Jonge. Deze vergissing gaat waarschijnlijk terug op een vage mededeling van Van Eynden en Van der Willigen⁷ (die noch een geboortedatum, noch een sterfdatum wisten aan te wijzen). Het jaartal 1703 is ook overgenomen door Waller.⁸

Clara Bille⁹ noemt als doopdatum 27 mei 1696, gebaseerd op een doopinschrijving in het doopboek van de Oude Lutherse kerk te Amsterdam van 'Hendrik', zoon van Andries de Leth en Nelletje Middenheespen. Echter, op 12 juni 1701 wordt in dezelfde kerk een tweede Hendrik van dezelfde ouders gedoopt, en op 31 mei 1703 een derde. Enerzijds omdat bekend is, dat de kindersterfte vrij groot was in die tijd en dat het strikte sys-

Gegraveerde titelpagina van 'De Zegenpraalende Vecht'.

teem van vernoemingen de naamgeving voorschreef, is het regel dat na het overlijden van een kind, het volgende kind van hetzelfde geslacht dezelfde naam krijgt. Als er nu, zoals in dit geval, een ouderpaar in 1696, 1701 en 1703 een kind Hendrik noemen, dan mogen we aannemen dat de eerste twee vroeg overleden zijn. De gezochte Hendrik de Leth is dan degene, die op 31 mei 1703 geboren is (waarmee Thieme & Becker gedeeltelijk gelijk krijgen).

Op 23 november 1728 legde Hendrik de Leth de poorterseed af en op 13 december van dat jaar trad hij toe tot het boekverkopersgilde. Tevens werd hij toen compagnon van zijn vader Andries de Leth in de zaak op de Beurssluis. Voordien was Hendrik de Leth al actief geweest als graveur. Omstreeks 1725 had Andries de Leth al Hendriks *Afbeeldinge van de Wijdvermaarde stadt Amsterdam benevens derselver voornaamste Gebouwen en Gesigten, alle naaukeurig na 't leven geteekent en uitgegeven t' Amsterdam* uitgegeven.

Omstreeks 1730 verscheen de eerste druk van het meesterwerk van Hendrik de Leth, *Het Zegepralent Kennemerlant*, waarvan de 100 prenten benevens de kaart van Noord-Kennemerland door Hendrik getekend en gegraveerd zijn. De begeleidende tekst was van de hand van Mattheus Brouërius van Nidek. Het werk werd uitgegeven door Andries en Hendrik de Leth op de Beurssluis. Deze uitgave in folioformaat draagt het vignet van de 'Visscher in zijn Schuit' met als randschrift 'Let waer 't zich zet' en daaronder 'In den Visscher'. Later zijn er van dit werk kwarto-uitgaven geweest met het vignet van Saturnus met de doodkist en alleen het adres van Hendrik de Leth. Op 21 november 1767, ruim een jaar na het overlijden van Hendrik de Leth verscheen in de *Amsterdamsche Courant* de volgende advertentie¹⁰: 't'Amsterdam by Jan Roman Boekverkoper in de Kalverstraat wordt uitgegeven: Het Zeegepraalende Kennemerland in 100 Heerlijke Gezichten [...] benevens een Kaart van Noord-Kennemerland, door de Konstenaar H. de Leth en een Beschrijving van M.B. van Nidek'. Dit verklaart mogelijk de veronderstelling van Koeman in zijn *Atlantes Neerlandici*, dat er een jongere Hendrik de Leth bestond die in 1768 de *Beschrijving van het Zegepralent Kennemerlant* publiceerde. Aan te nemen valt dat Jan Roman bij de verkoop van de erfenis van Hendrik de Leth de koperplaten heeft gekocht. In 1973 verscheen van *Het Zegepralent Kennemerlant* bij Krusemans Uitgevers Mij. b.v. een facsimile-uitgave in kwartoformaat.

Op kartografisch gebied is Hendrik de Leth vooral bekend vanwege zijn *Nieuwe Geographische Atlas* en de *Nieuwe Geographische en Historische Atlas, van de Zeven Vereengde Nederlandsche Provintien*, die beiden in de jaren 1740 voor het eerst verschenen.¹¹

Hendrik de Leth ondertrouwde op 23 februari 1742 met Sophia Otto, die op 4 augustus 1706 gedoopt was in de Oude Lutherse Kerk te Amsterdam als dochter van H. Otto en A. de Jongh. Sophia was weduwe van Pieter Hillegart. Het huwelijk tussen Hendrik en Sophia duurde elf jaar; Sophia werd op 28 december 1753 begraven. Het huwelijk bleef kinderloos en het was mogelijk daarom, dat Andries - zoon van Hendriks broer Christiaan - in het huis van Hendrik de Leth en Sophia Otto werd opgenomen. Aan te nemen valt dat Andries leerling werd van zijn oom Hendrik en dat hij de opvolger

moest worden van zijn beroemde oom. Deze Andries werd op 19 maart 1724 in de Oude Lutherse Kerk gedoopt. Helaas werd hij niet zo oud, dat hij de zaak van zijn oom kon voortzetten. Op 23 augustus 1743 moest Andries de Leth 'jongeman, oud omtrent 20 jaren, woonende ten huise van zijn oom Hendrik de Leth, op de Beurssluis, zynde siek en zwak van lichaam' zijn testament maken. Hij overleed aan het eind van het jaar en liet aan zijn zuster Catharina Petronella de Leth iets minder dan 4000 gulden na. Op 10 december 1743 werd Andries de Leth in de Oude Lutherse Kerk begraven.

Hendrik de Leth is een typisch voorbeeld van de veelzijdige 18de-eeuwse mens, uitvoerend kunstenaar, uitgever van prenten en landkaarten, kunsthandelaar en kunstmakelaar. Ondanks zijn veelzijdigheid heeft Hendrik de Leth als tekenaar en graveur een groot oeuvre nagelaten. Naast een aantal prenten in boekvorm zijn er van zijn hand een groot aantal losse prenten en tekeningen bekend. Een en ander doet vermoeden, dat zijn kartografische activiteiten zich beperken tot de uitgave van een vrij groot aantal kaarten. Hij nam op dat gebied een belangrijke plaats in. In het *Kobier van de Personele Quotisatie* (1742) staat hij geregistreerd met een inkomen van 3.000 gulden, een huishuur van 400 gulden en een dienstbode. Achter zijn naam staat slechts 'kaartenwinkel'. Ter vergelijking: zijn beide buren hielden een boekhandel, maar hadden veel hoger huren - 560 en 730 gulden - terwijl zij een inkomen hadden van respectievelijk 1.200 en 2.000 gulden. Hendrik de Leth had dus een bloeiende zaak.

Overigens was hij ook niet onbemiddeld. Zijn vrouw Sophia Otto had hem enig huizenbezit nagelaten ter waarde van 1.800 gulden en bij zijn dood in 1766 kwam dit bezit, met wat hij zelf aan huizen bezat, op een totaal van 10.200 gulden, hetgeen in die tijd een respectabel kapitaal was.

Op 16 juni 1766, één dag voor zijn overlijden, maakte Hendrik de Leth voor notaris Albert Jolle Vermeer zijn testament op.¹² Daarbij werd Catharina le Blanc, kleindochter van zijn broer Christiaan, erfgename (Hendriks broer Christiaan de Leth had uit zijn huwelijk met Celia Wulster twee kinderen: de hiervoor genoemde Andries en Catharina Petronella, die met François Nicolas le Blanc huwde en vier kinderen kreeg, waaronder Catharina).

Enkele kleine legaten waren bestemd voor Hendriks knecht Jan Meyer: 600 gulden, zijn kleding en zijn zilveren horloge. Jan Meyer moest ook ingeschakeld worden bij de verkoop van meubelen, winkelboeken en koperen platen, waarvoor hij volgens testament behoorlijk beloond moest worden. Bovendien bepaalde hij in zijn testament dat zijn begrafenis - die op 21 juni 1766 in de Oude Lutherse Kerk plaatsvond - vóór half drie des namiddags moest gebeuren. Dus geen deftige avondbegrafenis.

Op 30 september 1766 en volgende dagen vond de veiling van zijn nalatenschap plaats in het Oudezijds Herenlogement. De titel van de veilingcatalogus luidt: *Catalogus van een uitmuntend cabinet schilderijen, tekeningen, prenten, waaronder de burgemeester Six, zonder naam en de honderd Gulden Prent van Rembrandt [...] alsmede zwarte konst Prenten, gebonden prentwerken. Land- en zeekaarten, plans, plattegronden, fortificatien, etc. verder een prachtige partij*

boeken, eenige ivoore, palmboute e.a. beeldwerken, diverse rariteiten, waaronder een Toneeltje met zijn Ornamenten, eenige opgezette vogels en laatselijk een partij mathematische en physische Instrumenten [...] alles nagelaaten door w. Hendrik de Leth, in zijn leven Konst- en Kaartverkooper.

Onder de 45 stuks geveilde schilderijen waren er van Wouwerman, Jacob Ruysdael, Melchior d'Hondecoeter, Cornelis Troost, J. van der Hagen en anderen. Er bestond een portret van Hendrik de Leth door Cornelis Troost, maar of dit geveild werd of in de familie bleef is onbekend. Dit schilderij is overigens slechts bekend uit een anonieme tekening op de veiling van H. Busserus te Amsterdam op 21 oktober 1782, nr. 225 'Het Portrait van Hendrik de Leth, makelaar, met zwart kryt geteekent naar 't schilderij van C. Troost'.¹³

Of deze tekening ergens bewaard is gebleven is niet bekend. De relatie van Hendrik de Leth met Troost kan van zakelijke aard zijn geweest, maar er zijn redenen om aan te nemen, dat ze meer vriendschappelijk waren. Hendrik de Leth heeft ook de verkoop van de nalatenschap van Cornelis Troost geregeld.

Uit een advertentie in de *Amsterdamsche Courant* van 7 november 1766 blijkt, dat de kunst- en kaarthandel na de dood van de laatste naamdrager van deze tak van het geslacht De Leth nog enige tijd wordt voortgezet: 'Word door deezen geadverteerd dat Jan Meyer, gewezen winkelnegt van wijlen den Heer Hendrik de Leth met primo November 1766 is koomen te wonen in de Oude Teertuinen aan de Buitenkant, het 15e huis van de Zeedijk, in de Visser, alwaar dezelve zal continueeren te verkoopen dezelve konst, kaarten enz. zooals

door den heer overleeden in zijn E. leeven is gedaan op de Beurssluyt'.

Het is opmerkelijk dat een zekere Jan Meijer op 26 april 1737 getuige is bij het huwelijk van Jan Wenke met Johanna Catrijne de Leth, die door haar (half)zuster Geertruy de Leth geassisteerd wordt. Op 13 april 1749 overleed Geertruy de Leth als huisvrouw van Jan Meijer. Deze Johanna en Geertruy de Leth zijn afkomstig uit Schermbeck, waar ze respectievelijk in 1699 en 1714 geboren zijn als dochters van Gerdt Lette.

Hoewel er dus veel meer bekend is geworden over Andries en Hendrik de Leth dan Koeman in 1969 kon schrijven, blijven er ook nog genoeg vragen over. Voor genealogen is vooral de onzekere herkomst van Andries de Leth uit het Duitse Schermbeck interessant. Voor historisch-kartografen zou de relatie tussen Elisabeth Verseijl, de vrouw van Nicolaas II Visscher, en Nelletie Middenhespen, de vrouw van Andries de Leth, nog nader uitgezocht kunnen worden.

NOTEN

Met dank aan de heer drs. M.M.Th.L. Hamelers voor zijn waardevolle adviezen en voor zijn extra onderzoek in het Amsterdamse gemeentearchief naar de doop van Andries de Leth.

1. Gegevens zijn verschaft door de heer Heinz Lammers, archivaris te Lette (bij Coesfeld, Duitsland). De oorkonde uit 1316 bevindt zich in het archief van de hertog von Croy te Dülmen.
2. M.M. Kleerkooper & W.P. van Stockum jr., *De Boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw*. 's-Gravenhage, 1914-1916, blz. 356.

3. 24 september 1661: Andries, zoon van Karsten Andriesz. en Trijntje Barends.
4. Hun huwelijksakte was niet in Amsterdam te vinden.
5. P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. Utrecht, 1985. Advertentie nr. 510.
6. Gemeentearchief Amsterdam, Notarieel Archief nr. 8642/1272.
7. R. van Eijnden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst*. Haarlem, 1816-1840 (herdruk Amsterdam 1979).
8. F.G. Waller, *Bibliographisch woordenboek van Noord-Nederlandse graveurs*; uitg. door beheerders van het Waller-fonds en bewerkt door W.R. Juynbol. 's-Gravenhage, 1938. Herdruk: Amsterdam, 1974.
9. Clara Bille, *De Tempel der Kunst, of het Kabinet van de Heer Braamcamp*. Amsterdam, 1961.
10. Van der Krogt, op. cit., nr. 1247.
11. C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, LeH 1-3. De atlanten sub H. de Leth (the younger) (LeH 4-5) betreffen vermoedelijk exemplaren die in 1788 nog in de handel waren of door Hendriks opvolgers verkocht werden. De vermelding van atlanten sub J. de Leth (LeJ 1-2) baseren op een fout van Reiner Arrenbergs Naamregister van Abkoude, bedoeld wordt hier J. de Lat.
12. Geciteerd door Bille, op. cit., blz. 187, zonder bronvermelding.
13. J.W. Niemeijer, *Cornelis Troost, 1696-1850*. Assen, 1973, blz. 177.

BIJLAGE

Rekwest in zake de nalatenschap van Petronella Hendricx Middelheespen

Aan de Ed. Agtb. Heeren Schepenen der Stad Amsterdam. Geeven reverentelijk te kennen Hendrik de Leth en Willem Gums als executeur der testamenten van zijn eerste suppl^{ts} moeder Petronella Middelheespen wed^e wijlen Andries de Leth, en voogden over Andries de Leth en Petronella de Leth minderjarige kinderen van wijle Christiaan de Leth vooroverleden Zoon van deselve Petronella Middelheespen en broeder der eerste suppl^l, dat naar doode van syn eerste suppl^{ts} voorn. moeder, van derselver nalatenschap ten overstaan van den Notaris Abraham T. Zeewen is gemaakt inventaris, en dat de meubelen, huysraad ende inboedel is getaxeert door Catharina Maria Muyman geswore Schadster dezer Stad, dog dat de winkelgoederen gespecificeert op het annexe Extract Inventaris en bestaande in diverse platen tot Drucken van konstkaarten en eenige kaarten en boeken, syn gebleven ongetaxeert, als sijnde niet van de kunde van deselve Schadster en dewijl suppl^{le} dienstig vinden met opsig tot de gedagte minderjarige en tot betere verantwoordinge van haar Suppl^{ten} in haar Qualiteit, dat meede behoorlijk getaxeert werden desgemelde winkelgoederen, zoo keeren Zij Suppl^{ten} haar tot U Ed. Agtb. reverentelijk versoekende, dat U Ed Agtb. gelieven te committeren een oft twee deskundige perzoenen omme te taxeren de voorgemelde winkelgoederen, gespecificeert op 't annex Extract met ordre om daar van uyt te geven acte aan de suppl^{ten} 't welk doende (w.g.)B. Myluit.

N.B. In de onderhoek staat een aantekening, die door doorstreping onleesbaar is gemaakt. Daaronder staat nog: 'Fiat door Ottens (doorstreping) & Schenk'.

Taxatierapport

Wij Ondergeschrevenen als van de Ed. Agtbaaren Heeren Schepenen deser Stadt Gequalificeert tot de naargemelde Taxatie op den 17 Feb. 1741.

De Gesigten van de Diemermeer 3 Royaale en 60 klyne platen	270
De Gesigten van Amsterdam 60 platen	180
De Helft in de Vegtstroom 106 platen	175

Aemstel 3 platen en 26 Gesigten tot dito	80
Zijst 2 platen en 21 Gesigten	134
Zuylenstein 2 platen en 21 Gesigten	134
Tien Stuks Gesigten van Amsterdam yder van 2 platen als 't Stadhuis, montelbaanstooen, Haringpakkerij, Schrijershoek, den binnen aemstel, den buiten Amstel, Bloemart, Regeliers Tooren, Oostindies huis en 's Lands Dok a 70gls	700
De Helft in 't Amsterdam aan 't IJ 2 platen	30
het plaan van Versailles in 2 platen met beschryving	30
De kaasmak tot Alkmaar 1 groote plaat	10
En 7 Royaale platen als 't Loo, Honslaarsdijk, 't Huis te Voorst, Herrenhuysen, Hamlingervest. 't Stadhuis van Uitrekt en de blommert a 15 gls	105
Het Teekenboek met de Statuen van Bischopen 60 platen	225
Het Jagtboek van Johannis Stradanus 100 platen Schryft	75
De Slag der Amasoonen in 6 Royaale platen	12
D waereld in 6 platen Royaale	100
13 Olyffantskaartplaten als de Swarte en de Azoren Zee, Bohemen, Hongerie, Barbaryen, Guina, Brittanie, Magellaan, de Zuyd Pool, de Globus en Sfeer, Turkyen in Europa en de Zuydzee 2 platen	300
Het Plaan van Stockholm	20
Lauwerentius op de Rooster gebraden	10
Het Heidelberger Wijnvat	6
Een Christus Beelt	2
Steden van Europa 20 platen	20
Gesigten in Roomen 20 platen	30
..... platen wat Grooter Gesigten	20
Gesigten van Scheepen door zeeman 22 platen	30
De 12 Apostelen 12 platen	6
Ruiters te paard 9 platen	10
Landschappen van Parella 14 Platen	6
Landschappen van Wieringen 12 Platen	6
Platen van de Ghijn 8 Stuks	4
Voogels in 6 plaaties	3
Harlekijnties 10 plaaties	4
Voogelen 10 plaaties	4
GineEsen 8 plaaties	4
Landschappen van Moniaan 6 platen	4
Klyne 7 platen	4
Het Beleg van Amsterdam een groote en 6 klyne Platen	16
Landschappen van Roomen 14 Platen	12
Landschappen van Monian 32 Platen	6
Platen van Fouet 2 Stukx	2
Icoone Danzers 10 Platen	6
Gemeen 4 platen	2
Copyen na Bloemen 2 platen	4
211 Letterdruk tot de Diemermeer	80
9 Complete Diemermeer	10
11 Boeken Gezigies van Amsterdam	2-5
384 Olyffants drukken A 1 st 't stuk	19-4
107 Royaale drukken a 1/2 st	2-15
13 Statuen van Bisschop a 2 gl	26
19 Lauwerentius op de Rooster gebraden	-19
10 Heidelberger Wijnvat	-5
7 Scheepies van Zeeman 12 platen 12 PLAATEN	2
150 Drukken Olyffants kaarten a 1/2 st.	11-5
300 Afgese..... a 2 st.	30
3500 Halve blaaden a 15 st 't 100	26-5
4 Napels & Sisilië voetstoot	8
1 SchOorsteen Mantels van Potter	1
1 Instraling van Maria Stuart	2
1 Huys van Trip	1
5 Stamboomen	4
de 5 Ordre Hoogduit	-12
de Uyttocht van Utrecht	1
Phable van ESOPUS	1-10
2 Hoogduitse Bijbelties	3
een prente Boek	5
Horatius Flacus 9 st.	7
De Gesigies van S'Hage & Hamburg	1-1-9

3046-39

Dit bovenstaande volgens Gemoede Getaxeert tusschen den 3de & 12de Maart actum in Amsterdam 13 Maart 1741. Reinier & Josua Ottens Petrus Schenk.

SUMMARY

Andries and Hendrik de Leth

Exact biographical data about the map and print publishers and engravers Andries and Hendrik de Leth were unknown, even their relationship was not sure. Genealogical research, mainly in the Amsterdam City Archives, brought new data. Andries de Leth was baptized 24 January 1662, his father came from Tønder (Denmark). He was assistant of Nicolaas Visscher II, and after Visscher's death in 1702 he managed the shop for the widow. After her death in 1726 he took over the business. He died in 1731. Andries had two sons, Christiaan de Leth (born 1698), cooper, and Hendrik de Leth (born 1703), who became business associate of his father. He died without children in 1766.

Nog leverbaar:

Enkele complete jaargangen en losse nrs. van *Caert-Thresoor* en het register 1982-1996.

Caert-Thresoor

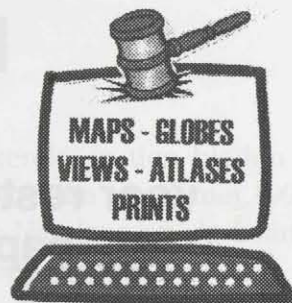
Postbus 68

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67

PAULUS SWAEN

7th INTERNET MAP-AUCTION
OCTOBER 23 - NOVEMBER 2

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Netherlands +31 (495) 599050
Fax. Netherlands +31 (495) 599051

*****

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 0031 (0)10 23 402 91
06 539 468 40
06 514 048 48
TELEFAX 0031 (0)10 46 034 37
E - MAIL INFO@ARTCONSERVATION.NL

K.v.K. ROTTERDAM 190851

BEZOEK ONZE WEBSITE
WWW.ARTCONSERVATION.NL
...BEDANKT

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
  - charters en zegels
  - prenten en tekeningen
  - kaarten en affiches
  - massaconservering
  - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Wie was Arnoldo di Arnoldi?

De veiling van een wandkaart van Palestina door 'Nicolaes Geilkerck', in tien bladen en met een bedrukt oppervlak van circa 107 x 196 centimeter, bij Christie's in Londen op 20 mei 1998¹ was aanleiding tot een nader onderzoek inzake de identiteit van de door Nicolaes op de kaart genoemde broer 'Arnoldo Geilkerckio Auctore', die deze kaart zou hebben ontworpen.

Van het werk van Nicolaes van Geelkercken of Geilkerck is veel bekend² en zijn naam is duidelijk af te leiden van het huidige Geilenkirchen ten noorden van Aken. Reeds meermalen werd het vermoeden uitgesproken, dat hij geboren zou zijn in Scherpenseel (niet Scherpenzeel in Gelderland, zoals Waller schrijft), een klein dorpje ongeveer vierenhalve kilometer ten zuidwesten van Geilenkirchen. Dit vermoeden wordt versterkt door twee kaarten van de XVII Provinciën, door Nicolaes van Geelkercken in Leiden gegraveerd en ondertekend *Nova Germaniae Inferioris descriptio* van circa 1614 en *De XVII Nederlande* van dezelfde periode.³ Op de eerste noemt Van Geelkercken zich 'Geilkerckius' en noemt hij de plaats 'Geilekerck'; op de tweede zijn naam 'Geilkerck' en de plaats 'Geilekyrch'. Dat dit minder belangrijke stadje op de vrij kleine (32 x 41 en 36 x 51 centimeter) en druk met plaatsnamen bezette overzichtskaarten voorkomt is nog wel begrijpelijk, maar dat op beide kaarten ook het minuscule dorpje 'Scarpeseel' en 'Scarpezeel' gegraveerd staat, wekt verwondering. Het is ook voor een graveur menselijk het eigen geboortedorp belangrijk te vinden. Het feit dat de hieronder uitvoerig besproken Arnoldo di Arnoldi zichzelf 'Arnold Scherpensiel' noemt, geeft aan het hier betoogde bijzonder reliëf.

Van Nicolaes van Geelkercken zijn enkele werken bekend in Friesland en in Amsterdam uit de jaren 1610 tot 1614 en een twintigtal werken uit de Leidse periode van de jaren 1616 tot circa 1628. Nadien verhuisde hij naar Arnhem, waar hij in 1630 officieel landmeter van Gelre en Zutphen werd. Al zijn overige werk als officieel landmeter dateert uit de periode van na 1630 tot zijn dood in 1656.⁴ Hij zou - volgens gegevens hieronder - ongeveer 76 jaar geworden zijn.

Van de kaart van Palestina *Terrae Sanctae seu Terrae Promissionis nova descriptio*, *Arnoldo Geilkerckio Auctore* werd op de veiling bij Christie's een ongedateerde heruitgave aangeboden, die in de rechter cartouche met de Latijnse tekst door F. de Wit (circa 1670) gesig-

neerd is. Het is kenmerkend voor de geringe eerbiediging van het auteursrecht in die tijd, dat De Wit de tekst ondertekent terwijl het door Van Geelkercken geschreven verhaal in de ik-vorm geschreven is (zie afbeelding 1). Van de oorspronkelijke editie werd in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam een prachtig exemplaar in losse bladen aangetroffen⁵, waarop niet alleen uitdrukkelijk vermeld staat 'Arnoldo Geilkerckio Auctore A° 161[9]', maar ook onderaan in het midden de naam van de uitgever 'Nicholaes Geilkerck', de plaats Leiden en de datum 1621: 'Hanc Terrae Sanctae Tabulam Geographicam omnibus per universum orbem terrarum christianis. Lubens D(edicat) Conscratq Nicolaus Geilkerckius. Anno 1621'. Beneden rechts en links staan de twee teksten in een versierd kader, links een Latijnse (zie nogmaals afbeelding 1): 'Tabulam hanc universae terrae Canaanis sive Promissionis, benevole Lector, frater meus p.m. Arnoldus Geilkerckius ex peregrinationibus suis simulque ex scriptorum qui res gestas populi Israelitici et dicta factaque Domini nostri Jesu Christi librorum monumentis tradiderunt sedula lectione, maxime vero e Christiani Adrichomij praedictae Terrae Sanctae descriptione accuratius delineare aliorumque errores corrigere instituerat. Sed antequam institutum opus perficere typisque vulgaret mors in Italia adhuc versantem ex humanis rebus eripuit. Ego itaque ex Italia in patriam reversus quum id a doctis peritisque viris plurimum commendari viderem, diligentiori cura absolendum suscepi. A° Domini 1619'.

Rechts staat de Nederlandse tekst inhoudelijk gelijk aan de Latijnse (zie afbeelding 2): 'Dese Kaerte van het geheele Landt van Canaan, oft des Beloofden Landts hadde mijn Broeder Arnolt Geilekerck Sal. memorie, voor genomen te maeken, doer dien hij het selfe Landt bereist, ende diversche autueren daer van gelesen heeft, dewelcke die daeden der Israelijten, en die Myrakelen onses Heeren Jesu Christi beschreven hadden, te weten doer Christiaen Adrichomij⁶ ende meer andere schrijvers. maer aler hij dit begonnen werck volbracht heeft, soo is hij in Italien overleden. Ick dan uijt Italien comende, hebbe ditselve werck mede in mijn vaderlandt gebracht, alsoo ick vernam dat veel geleerde ende ervaren mannen dit werck seer gepresen hebbe, soo heb ick t'selve met meerder neersticheijt aenvaert ende volmact'.

Van Arnoldo di Arnoldi kennen wij naast een belangrijk aantal kaarten van steden en landen een grote wandkaart van de gehele wereld met de Italiaanse titel *Descrittione*

Mr. dr. H.A.M. van der Heijden is Leids jurist, gewezen boekuitgever, amateur-beoefenaar van de historische kartografie (speciaal van de vroege Nederlanden) en liefhebber van de beeldende kunst. Hij promoveerde in 1996 te Leuven op een proefschrift over de kaarten van de XVII Provinciën.

1. Linker cartouche van de Palestina-kaart door N. van Geelkercken.

Universale della Terra in twaalf bladen, met bedrukt oppervlak van 106 x 189 centimeter (zie de gelijkenis met de Palestina-kaart) en uitgegeven te Siena door de uitgever Matteo Florimi.⁷ Op de kaart waarvan de opdracht ondertekend is door Arnolando di Arnolandi, gedateerd 15 april 1600, staat vermeld dat het werk aan de kaart begonnen is in Bologna, maar dat zij nu is afgemaakt in Siena ('gia principata in Bologna e hora in Siena finita'). Over deze Arnolando di Arnolandi kennen wij een heel verhaal van de beroemde Italiaanse geograaf Giovanni Antonio Magini uit Bologna, die aan een grote atlas van Italië werkte en die een verslag gaf van zijn werkzaamheden in een publicatie, getiteld *Tabulae primi Mobilis quae Directionum vulgo dicunt [...]*, uitgegeven in Venetië in 1604. In het voorwoord schreef hij in het Latijn wat hier letterlijk in het Nederlands wordt vertaald: 'Toen ik voor het eerst werkte aan dit deel van Italië dat ik in kaart wil brengen, had ik een Nederlander (Belgam), een zekere Arnolando di Arnolandi, ongeveer vijf jaar lang als medewerker. Hij woonde op mijn kosten bij mij in huis en hij heeft heel wat kaarten voor mij gegraveerd. Daarnaast heeft hij een paar wiskundige instrumenten voor mij vervaardigd, daarbij in het laatste jaar geholpen door een broer van hem die Jacob heette. Er was toen eigenlijk niets meer dat een voorspoedige afsluiting van het werk kon verhinderen, tenzij het vaststellen van een aantal plaatsnamen die ik met grote moeite uiteindelijk ook nog heb kunnen achterhalen. Uitgerekend op dat moment kwam er een individu op de proppen, die jaloers op mij was en die zich in Siena bezighield met het onrechtmatig kopiëren van andermans kaartenmateriaal. Hij bood Arnolando een groter salaris aan dan deze bij mij verdiende en spoorde hem aan alle beloften en afspraken die hem aan mij bonden te verbreken en zo gauw mogelijk naar hem toe te komen. Zodra ik hoorde wat deze unfaire man had gedaan, heb ik via een Siense edelman, die mij ter wille wilde zijn, op vriendschappelijke manier tevergeefs geprobeerd dezelfde erop te wijzen dat hij mij een dergelijk onrecht toch niet kon aandoen en vooral dat het hem niets nieuws zou opleveren om zo'n haast te maken. Door alsmaar kaarten

van anderen na te maken zou hij de ene fout op de andere stapelen. Om kort te gaan, Arnolando kreeg gauw genoeg van die vent en vertrok naar Rome. Er is toen nog overleg geweest om met zijn broer zo gauw mogelijk naar mij in Bologna terug te komen om het graveerwerk voor mijn boek helemaal af te maken en alles weer in het reine te brengen, maar door zijn dood is de uitvoering van dat plan verhinderd'.

En Magini voegt er dan nog aan toe dat die broer Jacob met 'nog een andere broer' (Nicolaes?) naar Bologna gekomen was om hem te helpen. Maar dat had niet lang geduurd en zij waren naar hun vaderland teruggekeerd.

Er is nog een derde verhaal. De zwager van Ortelius, Jacob Cole junior, wegens de enge verbondenheid met Ortelius zich ook noemende 'Ortelianus', schreef op 18 oktober 1597 aan Ortelius⁸: 'Ik ben [in Bologna] ten huize van Magini geweest en heb daar gesproken met zijn graveur de Nederlander Arnold Scherpensiel ('Arnolando Scherpensiel Belga') die mij vertelde dat Magini naar Rome was om gegevens over het Koninkrijk Napels te verzamelen, waaraan hij 25 kaarten wil wijden'.

Uit deze verhalen komt het volgende beeld van de situatie te voorschijn: Arnold Scherpenseel, alias 'Arnold Geilkerck' (zie de kaart van Palestina), werd geboren in Scherpenseel en werd waarschijnlijk genoemd naar zijn vader die ook Arnold heette. Hij had twee broers, Jacob en Nicolaes. Arnold zal minstens 20 tot 25 jaar oud zijn geweest, toen hij na een reis naar het Heilige Land ('bereist') in 1595 naar Italië ging en tot 1600 bij Magini ging werken. Hij zal dus omstreeks 1570 geboren zijn. Omdat zijn naam Scherpenseel of 'Geelkerck' voor Italianen niet uit te spreken was⁹, heeft hij een patroniem gebruikt: 'Arnolando di Arnolandi' (= Arnold Arnoldszoon). Maar tegenover zijn landgenoot Jacob Cole stelde hij zich begrijpelijk-kerwijze onder zijn Nederlandse naam voor, Arnold Scherpenseel. In 1599 ('postremo anno' staat er in het Latijn, dat wil zeggen één jaar vóór 1600) kwam zijn broer Jacob hem helpen. Op een weinig fraaie manier werd Arnolando door Matteo Florimi, wiens naam echter door Magini niet wordt genoemd, weggekocht en hij moet al in

1600 in Siena zijn geweest, want die plaats en datum staan op de wereldkaart, die hij volgens zijn eigen woorden daar had voltooid ('finita'). Hij kan daar niet langer dan één of twee jaar geweest zijn (1602/1603), want Magini schreef zijn hele dramatische verhaal vóór 1604 en toen was Arnoldo al naar Rome vertrokken, had opnieuw contact opgenomen met Magini om terug te gaan naar Bologna en was in die tussentijd gestorven. Na de dood van Arnoldo was zijn broer Jacob met nog een andere broer (Nicolaes?, zie: 'ick dan uyt Italien comende') in Bologna geweest, maar zij waren om een of andere reden naar Nederland teruggegaan. En waarom zou die andere broer (Nicolaes) naar Italië zijn gekomen anders dan om te helpen met graven zoals Jacob? En zou ook Nicolaes niet minstens twintig jaar zijn geweest toen hij rond 1602 de reis naar Italië aanvaardde en dus ongeveer in 1580 geboren zijn?

De kaart van Palestina had Arnoldo vóór zijn dood niet afgekregen en Nicolaes had het ontwerp meegenomen naar Nederland ('hebbe ditselve werck mede in mijn vaderland gebracht') en het aanvankelijk laten liggen. Maar toen hij in Leiden na 1616 met de professoren Petrus Bertius en Philip Cluverius ('dat veel geleerde en ervaren mannen dit werck seer gepresen hebbe') in contact kwam¹⁰, was hij door hen in 1619 op de gedachte gekomen de kaart daar in Leiden af te maken.

Wij weten dat Nicolaes van Geelkercken in 1610 een kaart graveerde van het beleg van Gulik in het Hertogdom Gulik, waartoe Geilenkirchen en Scherpenseel behoorden.¹¹ Deze heeft hij waarschijnlijk nog ter plaatse gemaakt, maar in hetzelfde jaar vinden wij van hem een bij David de Meine in Amsterdam uitgegeven kaart van de Gulikse of Kleefse Successieoorlog plus een wereldkaart en treffen wij op een andere kaart een Amsterdams adres van hem aan.¹² Van 1610 tot 1616 woonde hij dus in Amsterdam. Hij zal in die jaren reeds een ervaren graveur zijn geweest.

Nicolaes van Geelkercken zal na zijn terugkeer uit Italië getrouwd zijn, want wij kennen drie zonen van hem, die alledrie als graveurs werkzaam zijn geweest: Isaac, Jacob

en Arnold. De eerste is Nicolaes als landmeter van Gelre opgevolgd. Het is ten overvloede veelzeggend, dat de laatste twee namen opnieuw voorkomen; Jacob genoemd naar zijn oom, die met Arnold in Italië was en Arnold genoemd naar de grootvader en de in Italië gestorven oom. Uit hun leeftijden blijkt duidelijk dat zij tot de volgende generatie behoren, maar uit hun namen blijkt de familie-relatie met de twee voorgaande generaties.

Er is nauwelijks een andere conclusie aan deze verhalen te verbinden, dan dat Arnoldo di Arnoldi identiek is met Arnoldo Geilkerck en een broer was van de ons meer vertrouwde Nicolaes. Zij kenden beiden Latijn, zoals aan de hand van de kaarten blijkt. Zij kenden de literatuur ('Christiaan Adrichomij, ende meer andere schrijvers') en zijn dus blijkbaar op een goede school (in Geilenkirchen?) geweest. Zij waren allebei, evenals hun kinderen, voortreffelijke graveurs en dat duidt op een gedegen opleiding. Magini, die neerkeek op het 'nabootsen van andermans kaarten', vermeldt zelfs met lof dat Arnold en Jacob in staat waren meetkundige instrumenten te maken. Ook dat getuigt van goede vakopleiding. Als ook Nicolaes niet van de graveerkunst op de hoogte was geweest, had het dan zin gehad zijn broer Arnold in Italië te gaan helpen? Was hun vader de ambachtsman die hun het vak heeft geleerd en had die zijn atelier in de stad Geilenkirchen? Deze vragen zijn nog niet beantwoord en tot nu toe zijn in Geilenkirchen geen nadere gegevens gevonden.

Arnoldo was een ambachtsman en geen oorspronkelijke geograaf zoals Magini. De kaart van Palestina verwijst duidelijk naar die van Christiaan van Adrichem uit Delft, de wereldkaart naar die van Plancius. De kaart van de Nederlanden¹³, die Florimi heeft uitgegeven in de twee jaren dat Arnoldo bij hem werkte, is het evenbeeld van de Nederlanden-kaart van Gerard Mercator. Op de kaart van Europa, die hij in Siena voor Florimi graveerde, schreef hij zelf dat zij van Ortelius was overgenomen.¹⁴ En dat geldt voor vele kaarten die ons van Florimi en van Arnoldo di Arnoldi bekend zijn.¹⁵

In dat opzicht hebben Nicolaes en zijn zoon Isaac het verder gebracht. Niet alleen blijktens hun functie als landme-

2. Rechter cartouche van de Palestina-kaart door N. van Geelkercken.

ter van een gewest, maar ook dankzij de vele bewaard gebleven handschriftkaarten die van hen bekend zijn en die ongetwijfeld aan vrij hoge eisen van gerechtelijke of administratieve aard moesten voldoen.

NOTEN

1. Catalogus 'Cartography', Wednesday 20 May, 1998, nr. 21.
2. De hierna vermelde gegevens over Nicolaes van Geelkercken zijn geput uit:
  - (a) J. Keuning, Nicolaas Geelkercken. In: *Imago Mundi*, XI, 1934.
  - (b) [F. Schreuder en A. de Zeeuw], *Nicolaes van Geelkercken [...]*. Tentoonstellingscatalogus, Zutphen, 1972.
  - (c) P. Meurer, Nicolaes van Geelkercken. Der Stecher der grossen Lubinschen Karte von Pommern (1618). In: *Nordost-Archiv*, Heft 77, Lüneburg, 1985.
  - (d) C. Koeman, *Geschiedenis van de Kartografie van Nederland*. Alphen aan den Rijn, 1983, blz. 61-65.
  - (e) M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische Kaarten van Nederland vóór 1750*. Groningen, 1981.
3. H.A.M. van der Heijden, *Oude Kaarten der Nederlanden [...]*. Alphen aan den Rijn, 1998, de kaarten 73 en 80.
4. Zie [F. Schreuder en A. de Zeeuw] passim.
5. Rijkprentenkabinet Amsterdam, Hollstein VII, blz. 93; F.W.H. Hollstein's *Dutch and Flemish Etchings [...]*. Amsterdam, sine anno, vol. VII, blz. 93, (Geelkercken), nr. 10. Er is ook een exemplaar in de collectie van de Royal Geographical Society te Londen.
6. Zie over Adriaan van Adrichem uit Delft en zijn kaart van Palestina: P. Meurer, *Atlantes Colonienses*. Bad Neustadt, 1988, blz. 60-61.
7. Over deze kaart zeer uitvoerig Roberto Almagia, Il planisfero di Arnolfo de Arnoldi (1600). In: *Pubblicazioni dell'Istituto di geografia della R. Università di Roma*, XIII, 1934. Enig bewaard gebleven exemplaar in de Niedersächsische

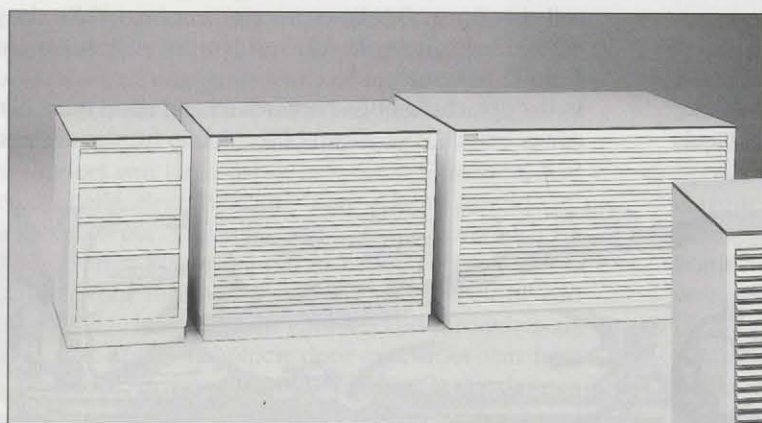
Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Zie ook Rodney Shirley, *The mapping of the world*. London, 1983, item 227.

8. J.H. Hessels, *Abrahami Ortelii et virorum eruditorum [...]* *epistolae*. Cambridge, 1887, nr. 309.
9. Toen Pius IV op 12 mei 1559 de bul over de nieuwe Nederlandse bisdommen afkondigde, moest de Nederlander F. van de Ven uit Son ('Sonnus') hem helpen de 'barbaarse' Nederlandse plaatsnamen uit te spreken. Zie M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden [...]*. Antwerpen-Utrecht, 1950, blz. 58.
10. Zie hierover Van der Heijden, op. cit., de kaarten 73 en 129.
11. Rijksprentenkabinet Amsterdam, FM 1283.
12. Ibidem, FM 1295.; Koeman, op. cit., blz. 62; Meurer op cit. 1985, blz. 22.
13. Zie Van der Heijden, op. cit., kaart 52.
14. Zie idem, *De oudste gedrukte kaarten van Europa*. Alphen aan den Rijn, 1992, blz. 14, afbeelding 6.
15. Over Matteo Florimi en Arnolfo di Arnoldi zie H.A.M. van der Heijden, Matteo Florimi († 1612), Landkarten- und Stadtplanverleger in Siena. In: *Florilegium Cartographicum [...]* Fritz Hellwig zu Ehren, Leipzig, 1993, blz. 117.

SUMMARY

Who was Arnolfo di Arnoldi?

The catalogue of Christie's, London, dated 30th May 1998 includes a description of the map of Palestine, engraved and published by Nicolaas van Geelkercken in 1619-1621 after a design of his brother Arnolf van Geelkercken. This gave rise to further research as to the identity of the well-known engraver Arnolfo di Arnoldi in Italy. Resulting from the data given on the map, from a publication by Giovanni Magini of 1604 and from a letter by Jacob Cole ('Ortelianus') to Ortelius of 18th October 1597, Arnolfo di Arnoldi proves to be none other than Nicolaas van Geelkercken's eldest brother.

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919

fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

De herkomst van de reuzenatlas in Rostock

In de 17de eeuw zijn er in Nederland enkele reuzenatlassen samengesteld.¹ Deze atlassen, samengesteld uit een aantal compleet gemonteerde wandkaarten, hebben een formaat van zo'n 170 x 110 centimeter en werden gemaakt voor representatieve doeleinden.

Tot 1966 waren er aan geografische en kartografische vakmensen slechts twee reuzenatlassen bekend: de zogenaamde Atlas des Großen Kurfürsten (ook wel Maurits-atlas) in de Staatsbibliotheek te Berlijn en de Klencke-atlas in de British Library te Londen, die in 1660 door enkele kooplieden aan koning Karel II ter gelegenheid van zijn terugkeer op de Engelse troon geschenken werd.

De reuzenatlas van de universiteitsbibliotheek in Rostock werd in 1966 voor het eerst aan de vakwereld bekend gemaakt door een artikel van Gerhard Schmidt en Sigrid Hufeld.² Een nieuwe beschrijving ervan maakte Karl-Heinz Jügelt in 1982 na de voltooiing van de restauratie.³ De korte notitie, die al in 1919 ter gelegenheid van het 500-jarig jubileum van de Universiteit Rostock gepubliceerd was, is vrijwel altijd onopgemerkt gebleven.⁴

Omdat de atlas geen titelblad met de namen van de vervaardigers en een jaartal heeft, kwam na de bekendmaking in 1966 de speculatie over hoe en wanneer de atlas in Mecklenburg gekomen was niet meer tot rust. In beide artikelen werd het vermoeden uitgesproken dat de verwerving ervan een verband zou kunnen hebben met hertog Christiaan I van Mecklenburg (na 1663 Christiaan I Louis). Een bewijs daarvoor kon echter niet geleverd worden. Ook het daarna opnieuw uitgevoerde onderzoek in de bestanden van het Mecklenburgische Landeshauptarchiv bleef zonder resultaat.

Tijdens de voorbereiding van het Internationale Kartographiehistorische Colloquium in de Universiteit van Rostock (van 30 september tot 2 oktober 1998) werd daarom door de vertegenwoordigers van de universiteitsbibliotheek opnieuw de wens geuit het herkomstprobleem op te lossen. Zij riepen daartoe de hulp in van auteur dezes, die gedurende vele jaren als medewerkster van het Mecklenburgische Landeshauptarchiv de van belang zijnde bestanden van het zogenaamde 'Alte Archiv' onder haar beheer had.

Sedert het uitvoerige onderzoek en beschrijving van de Rostockse reuzenatlas in 1966 en 1984 was bekend dat

deze atlas een duidelijke relatie had met de Londense Klencke-atlas en de Berlijnse Atlas des Großen Kurfürsten, zoals Schmidt en Hufeld hadden vastgesteld.⁵

Het jaar van vervaardiging bleek uit de rug van de band. In een ornamentstempel in de vorm van een rozet staat het opschrift: 'Kors Dierksen et filius D. Korsen Compegerunt Anno 1664'. Deze bekende Amsterdamse boekbinders hebben in dezelfde tijd ook beide andere reuzenatlassen gebonden. Het feit dat het Rostockse exemplaar geen titelblad had met de naam van een uitgever bracht Schmidt en Hufeld tot de conclusie dat er geen uitgever bij betrokken geweest was en dat de boekbinders kaartbladen van verschillende kartografische uitgevers bij elkaar gevoegd hadden. Maar wanneer en door wie kwam de atlas naar Mecklenburg?

Zonder dat ze er bewijzen voor konden geven, kwamen de auteurs van het genoemde artikel en anderen die zich met een verklaring bezighielden tot de overtuiging dat de verwerving tot stand kwam door de gepassioneerde verzamelaar hertog Christiaan I, ofwel dat de hertog de atlas mogelijk in 1664 als huwelijksgegeschenk gekregen had. Zo'n zeer dure aankoop voor representatiedoeleinden kon zo kort na de Dertigjarige Oorlog ook alleen maar door een lid van het Mecklenburgse vorstenhuis gedaan zijn, aan wie daartoe krediet verstrekt werd.

Schmidt en Hufeld wisten in 1966 nog niet op welke wijze en wanneer de atlas in bezit van de universiteit gekomen was. Het onderzoek van Jügelt uit 1984 had naar voren gebracht dat de atlas in het universiteitsarchief vermeld stond, toen hij in 1772 samen met andere verzamelstukken en bibliotheekboeken door hertog Frederik de Vrome (reg. 1756-1785) ter beschikking gesteld werd aan de bibliotheek van de nieuw opgerichte universiteit in Bützow.

Het onderzoek van de auteur in 1997 en 1998 begon met het doornemen van de in aanmerking komende archieven in het Landeshauptarchiv Schwerin en richtte zich als eerste op de landsheerlijke centrale kas (boekhouding en bewijsstukken) vanaf 1660. Hierin was geen aanwijzing te vinden van de aankoop of de aanwezigheid van dit pronkstuk, wat betekent dat de atlas niet direct uit de staatskas betaald is. Het doornemen van de zogenaamde aankoopbewijzen van kunst- en verzamelobjecten - gerangschikt naar verkopers - leverde ook niets op.

Dr. Christa Cordshagen was tot haar pensionering werkzaam als medewerkster van het Staatsarchiv Schwerin (later Mecklenburgische Hauptstaatsarchiv) te Schwerin. Dit artikel is uit het Duits vertaald door Peter van der Krogt.

De Rostockse reuzenatlas, onderworpen aan een uitleg door prof. dr. G. Schilder tijdens een historisch-kartografisch congres in Rostock in 1998. Links op de foto - direct aan de rechterzijde van de heer Schilder - staat mevrouw Christa Cordsbagen, de auteur van dit artikel (foto: Marco van Egmond).

De auteur richtte zich daarna meer op biografische bronnen over hertog Christiaan, die in het Oud-Archief bewaard zijn. Het doornemen van de correspondentie en de stukken met betrekking tot belangrijke persoonlijke aangelegenheden, waarbij grotere geschenken gegeven werden, was zonder succes. Voor verder onderzoek was een nauwkeurig overzicht nodig over de verblijfplaatsen van de reislustige hertog in de zestiger jaren van de 17de eeuw, dat te verkrijgen was uit het bestand 'Reisen mecklenburgischer Fürsten' in de 'Hofstaatsakten'.

Uit de reisdagboeken en de rekening bleek dat hertog Christiaan in de tweede helft van 1661 in de Nederlanden en speciaal in Amsterdam geweest was. Het lezen van de reisdagboeken van hertog Christiaan en van enkele van zijn reisgenoten was weliswaar niet oninteressant, maar gaf geen informatie over de aankoop van de atlas. De wirwar van rekeningen te ontwarren leek een vrijwel onmogelijke opgave. Elke overnachting, elke zak haver, elke wasserij- of apotheekrekening is vermeld, en deels door kredietgevers, deels door de Geheime Raad van Bünsow uit de landsmiddelen gefinancierd.

Aan het eind van de rekeningen met betrekking tot het verblijf in Amsterdam bevindt zich een *Specification*, was in Amsterdam noch zu bezahlen, worzu H[err] Philip von Hülten die Gelder fourniret. Na een opsom-

ming van betalingen voor de schilder Olsens, voor twee Japanse rokken, voor matrassen, dekens en kussens, werd als nummer 5 vermeld 'für die 2 Großen Globi, des Große Kartenbuch laut Blawen Rechnung 1227 fl'.⁶ Dat was een eerste aanwijzing, die nog verder onderzocht moest worden om volledige zekerheid te verkrijgen. Verder onderzoek in de serie reisrekeningen bracht de rekening van de bekende kartografische uitgever Joan Blaeu, die de laatste zekerheid gaf:⁷

'Sijne Vorstelijcke Doorluchtigheyt den Hartogh van Mecklenburgh debet

1 Paar groote globen extraordinarie schoon	f 450
Voor de vaeten en bepacken van dien	f 20
1 Groot kaartenboek extraordinarie schoon afgeset en gebonden	f 750
voor de kas en bepacken van dien	f 7
Somma	f 1227

Sijne Vorstelijcke Doorluchtigheit Dienstwillige Dienaer J. Blaeu.'

In vergelijking met atlassen van het gewone formaat is de prijs zeer hoog. Hiermee kan ook de prijs van de andere reuzenatlassen in Londen en Berlijn afgeleid worden.

De Rostockse atlas bleef eerst nog in Amsterdam. Hertog Christiaan had er klaarblijkelijk nog een manu-

scriptkaart van het hertogdom Mecklenburg (1622?) van Johann Laurenberg aan toe laten voegen, evenals de beide andere reuzenatlassen op speciaal verzoek van extra kaarten zijn voorzien. Daarna werden alle drie exemplaren in de werkplaats van Cors Dircks in Amsterdam gebonden.

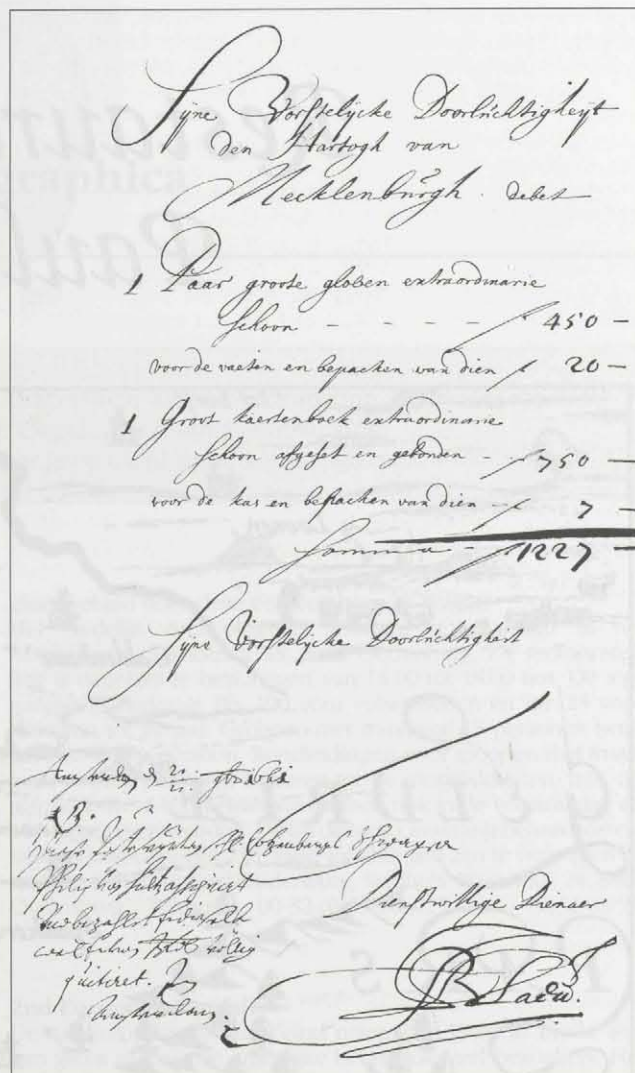
De Amsterdamse kredietverlener, koopman Philip von Hülten had zich bij het afsluiten van de transactie verplicht de grote atlas en de globes in Hamburg af te leveren, wat bleek uit een notitie in de marge van de *Spezifikation, was in Amsterdam noch zu bezahlen* [...]. Onduidelijk is nog de persoon van Von Hülten. Vanaf de eerste dag van het verblijf van hertog Christiaan in de Nederlanden op deze reis was de koopman en klaarblijkelijk ook bankier Christoph Georg von Cotzenberg te Amsterdam degene die zonder uitzondering alle grotere uitgaven behandelde. Eerst bij de koop van de grote atlas duikt de naam Von Hülten op. Moet hieraan een bijzondere betekenis gehecht worden? Opgehelderd wordt deze kleine onzekerheid door een marginale notitie door een andere hand op Blaeus rekening: 'NB. Diese Pöste seynt an sehll[igen] Cotzenbergs Schwager Philip von Hülten assignirt und bezahlet eer dieselbe, weil Er von Ihr[er] f[ürstlichen] Durchlaucht völlig quitiret zu Amsterdam'.

De grote atlas bleef na zijn vervoer via Hamburg naar Schwerin tamelijk onopvallend in de collectie van het slot te Schwerin. Pas toen er in Bützow een nieuwe universiteit werd opgericht, kwam de atlas in aanmerking voor de inrichting van de bibliotheek. In de ongeveer 100 jaar die er verstreken waren sinds de aankoop, was de acquisitie ervan in vergetelheid geraakt.

NOTEN

Dit artikel verschijnt ook in het Duits in het *Jahrbuch des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde* (Mecklenburgisches Jahrbuch) 114, 1999.

1. Zie voor een overzicht: A.H. Sijmons, 'Reuzen-atlassen'. In: *Antiek* 6, nr. 9 (1972): blz. 565-578.
2. Gerhard Schmidt en Sigrid Hufeld, Ein Superatlas aus Rostock. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock* 5 (1966): blz. 875-890 (Mathematisch-naturwissenschaftliche Reihe, Heft 7/8).
3. Karl-Heinz Jügelt, Der Rostocker Grosse Atlas. In: *Almanach für Kunst und Kultur im Ostseebereich* 7 (1984): blz. 29-35.
4. Zie noot 3.
5. Zie noot 1, blz. 875 Sp. 1.
6. Reisen mecklenburgischer Fürsten Nr. 144, Rechnung der Geldeinnahme und -ausgabe auf der Reise 1661 von 14/24 May anfahend bis den 24. Nov./4. Decembris Anno 1661.
7. Als boven, nr. 143.

De rekening van Joan Blaeu, waarin de reuzenatlas vermeld wordt.

SUMMARY

The acquisition of the Rostock Giant Atlas

From the 1660s three giant atlases – atlases compiled from wall-maps – are known. The Atlas of the Great Elector in Berlin, the Klencke Atlas in the British Library, and the atlas in the Rostock University Library. The Berlin and London atlases were presented to the Great Elector and to king Charles II in 1660 respectively. The origin of the Rostock atlas was unknown. The author carefully researched the archives in Schwerin, especially those of Duke Christian I of Mecklenburg. She found that the Duke ordered himself for the atlas in 1661 during a stay in Amsterdam. Even the original bill signed by Joan Blaeu was preserved in the archive. The price of the atlas was 750 Dutch guilders.

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 0313 - 654466

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia is ook te raadplegen op internet: <http://kartoserver.geog.uu.nl/html/staff/krogt/caert/varia.htm>

Tentoonstelling Maritiem Museum Rotterdam

Tussen 6 november 1999 en 30 januari 2000 organiseert het Maritiem Museum in Rotterdam de tentoonstelling *Om de gehele Wereldcloop: naar de Oost door de Straat van Magallanes*. De tentoonstelling gaat in op de Nederlandse reizen, die tussen 1598 en 1616 naar de Oost via de Straat van Magallanes werden gemaakt. Aan de hand van kaarten en reisjournalen wordt een beeld geschetst van deze ontdekkingsreizen. De reizen, die aan de orde komen, zijn die van Jacques Mahu en Simon de Cordes (1598-1600), Olivier van Noort (1598-1601) en Joris van Spilbergen (1614-1617). Ook wordt aandacht besteed aan de reis van Willem Schouten en Jacob le Maire, die in 1616 ten zuiden van de Straat van Magallanes om Kaap Hoorn zeilden. Verder wordt aandacht geschonken aan de Nederlandse archeologische expeditie in 1998 naar de Straat van Magallanes. Deze reis leverde een fraaie documentaire en mooie foto's op voor de tentoonstelling. Voor nadere informatie: Maritiem Museum Rotterdam, Leuvehaven 1, 3011 EA Rotterdam, tel. 010-4132680.

E-mail: publ@mmph.nl

Website: <http://www.mmph.nl>

Tentoonstelling Vlaanderen in kaarten

Tot en met zondag 3 oktober 1999 is in het Stedelijk Archeologisch Museum te Oudenburg (België) de tentoonstelling *Vlaanderen in kaarten* te bezichtigen. Deze biedt een boeiende verkenning van de kartografie en een verhelderende selectie van de over Vlaanderen gedrukte kaarten tijdens het 'Ancien Regime'. De unieke verzameling is grotendeels afkomstig uit de rijke collectie van Jozef Bossu en is aangevuld met stukken uit enkele andere instellingen, waaronder de Brugse Stadsbibliotheek, het Museum Plantin-Moretus, het Brusselse Nationaal Geografisch Instituut en het Mercatormuseum in Sint-Niklaas. Eerder werd het materiaal al in Nederland en Japan geëxposeerd.

De tentoonstelling omvat - naast een korte inleiding over het maken van kaarten - een chronologisch overzicht van Vlaanderen op oude kaarten. Onder meer wordt de oudst bekende kaarten van Vlaanderen uit 1452 tentoongesteld. Daarnaast komen natuurlijk de bekende Vlaamse kartografen (zoals Gerard Mercator, Abraham Ortelius, Gerard en Cornelius de Jode, Jodocus Hondius en Petrus Kaerius) evenals buitenlandse uitgevers uit de Noordelijke Nederlanden (waaronder Willem en Joan Blaeu, Hendrik Doncker, Nicolaes Visscher, het huis Danckerts, Carel Allard en Pieter Mortier), Frankrijk (zoals Nicolas Sanson en Pierre Duval) en Duitsland (Johann Baptist Homann) aan bod. Verder is er aandacht voor de plaats van Vlaanderen in de historische verbondenheid van de Nederlanden met werk van Guillaume Sanson en Hubert Jaillot. Ook de bekende kaart van de Oostenrijkse Nederlanden van Joseph de Ferraris uit 1777 ontbreekt niet. Tot slot zijn nog enkele maritieme kaarten in verband met Vlaanderen tentoongesteld. Naast een volledig overzicht van vier eeuwen kartografie van Vlaanderen, biedt de tentoonstelling de mogelijkheid om de evolutie van het Vlaamse

grondgebied door deze eeuwen heen te volgen.

Het Stedelijk Archeologisch Museum is gevestigd in het Abtsgebouw, Markstraat 25, 8460 Oudenburg. De tentoonstelling is dagelijks te bezichtigen van 14.00 tot 18.00 uur. De toegangsprijs bedraagt Bfr. 100 voor volwassenen en Bfr. 25 voor kinderen tot 12 jaar. Groepen met minimaal 15 personen betalen Bfr. 50 per persoon. Rondleidingen voor groepen met maximaal twintig personen behoren tot de mogelijkheden, mits op afspraak. Deze rondleidingen kunnen ook in de voormiddag en avond gegeven worden. De bij de tentoonstelling behorende catalogus kost circa Bfr. 250. Meer inlichtingen zijn te verkrijgen bij de Dienst Cultuur Stad Oudenburg, Stadhuis, Weststraat 24, 8460 Oudenburg. Telefoon: 00-32-(0)59-266027; fax: 00-32-(0)59-265406.

2nd European Mapfair

De 1st European Mapfair, eind november 1998, in Breda was een groot succes. De eigenlijke beurs trok veel bezoekers. Het symposium, waarmee de Mapfair in stijl werd geopend, was vrijwel voltekend. De voordrachten over diverse aspecten van historische cartografie waren over het algemeen boeiend. Door enkele liefhebbers was, met dank aan de bruikleengevers, een expositie ingericht welke alom bewondering oogstte. De taxatiesessie als sluitstuk op zaterdagmiddag bleek een doorslaand succes. Daar werden enkele bijzonder interessante objecten aangeboden, zoals een Mercator-Hondius- en een Jaillot-atlas, een zeldzame wereldkaart van Vrients en een unieke manuscriptkaart van Zeeland.

De organiserende Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden was ook zeer verheugd de presentatie van het 'Magnum Opus' van mr. dr. H.A.M. van der Heijden tijdens deze Mapfair te kunnen verzorgen. De productie van dit standaard-

De 2nd European Mapfair vindt (net als vorig jaar) weer plaats in de Onze Lieve Vrouwe Kerk te Breda (foto: Marco van Egmond).

werk was door de weergoden vertraagd, waardoor slechts een inkijskexemplaar aanwezig was. Maar na enkele weken kregen de intekenaren het boek thuisbezorgd en lag het in boekwinkels en antiquariaten. De eerste oplage is inmiddels vrijwel uitverkocht.

Door het succes van de 1st European Mapfair heeft het bestuur van de Stichting nog tijdens de beurs besloten deze een vervolg te geven. Op 26 en 27 november 1999 organiseert de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden daarom de 2nd European Mapfair, wederom in de Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk te Breda.

Een aantal plannen betreffende die beurs zijn nog in een ontwikkelingsfase. Nu is reeds bekend dat een aanzienlijk groter aantal standhouders acte de présence zal geven. Ook zal op nieuw een expositie worden ingericht. Deze tentoonstelling zal reeds enige weken voor de beurs op een andere locatie te zien zijn en tijdens de Mapfair in dezelfde omgeving als vorig jaar, namelijk de kooromgang.

Het thema van de expositie zal zijn het beeld van de stad in de loop der eeuwen. Het is de bedoeling een interessante collectie te exposeren van plattegronden, profielen, vogelvluchtperspectieven en stadsgezichten in atlanten, als randversiering en als losse kaart van steden over de hele wereld.

Vanuit haar doelstelling belangstelling voor historische cartografie te promoten, wil de Stichting de ontwikkeling van de stad in de loop van de tijd voor een groot publiek aanschouwelijk maken. Na de highlights van afgelopen jaar lijkt dit ook een thema, dat veel mensen aanspreekt.

Het definitieve programma van de 2nd European Mapfair zal komende maanden worden uitgewerkt en in de volgende aflevering van *Caert-Thresoor* worden gepubliceerd. De Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden staat open voor eventuele suggesties en is graag bereid nadere informatie te verschaffen. Het adres van de Stichting is: Witrijtseweg 16, 5571 XJ Bergeijk. Tel.: 0497-514370; e-mail: mathfrans@wx.nl

Mathieu Franssen

Secretaris Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden

Nieuwe redactieleden *Caert-Thresoor*

Sinds begin dit jaar is de redactie van *Caert-Thresoor* versterkt met twee nieuwe leden. Het zijn Joost Depuydt en Sjoerd de Meer.

Joost Depuydt is in het dagelijks leven als medewerker handschriften en kostbare werken verbonden aan de Centrale Bibliotheek van de Katholieke Universiteit Leuven, België. Hij publiceerde recentelijk over Abraham Ortelius.

Sjoerd de Meer is conservator scheepvaart tot 1850 bij het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' in Rotterdam. Hij beheert er de scheepsmoellen met zeilvoortstuwing. Verder behoort ook het beheer van de kartografische collectie en de vóór 1850 gedrukte boeken tot zijn werkzaamheden.

GO-cursus Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten

Op 28 september 1999 start bij de Stichting Gemeenschappelijke Opleiding (GO) in Den Haag de cursus Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten. Doel van deze cursus is dat de deelnemers kennis verwerven van en inzicht krijgen in de algemene principes (dat wil zeggen: niet gekoppeld aan een specifiek documenttype) van de volgende beheersaspecten:

- collectievorming en acquisitie
- conservering en materiële verzorging
- dienstverlening

De cursus is bestemd voor beheerders van visuele documenten, werkzaam in bijvoorbeeld archieven, musea, bibliotheken, topografisch-historische atlanten, kaartenverzamelingen en dergelijke. De opleiding bestaat uit de volgende onderdelen:

- collectievorming en acquisitie
- materiële verzorging
- dienstverlening
- ondersteuning van de beheerstaken
- excursie

De cursus beslaat 25 contacturen, verdeeld over vijf lesdagen (één lesdag per week).

Voor meer informatie: Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG Den Haag. Telefoon: 070-3512380. Fax: 070-3549789.

E-mail: info@stichting-go.nl

Website: www.stichting-go.nl

Verslag 9. Kartographiehistorisches Colloquium Rostock 1998

Van 30 september tot en met 2 oktober 1998 vond in het Duitse Rostock het '9. Kartographiehistorisches Colloquium' plaats. Elke twee jaar vindt een dergelijk congres ergens in een Duitse universiteitsstad plaats. Tijdens de congressen wordt in het algemeen aandacht geschonken aan de ontwikkeling van de kartografische wetenschap in de breedste zin van het woord. De meest uiteenlopende thema's passeren de revue en ook chronologisch zijn er geen beperkingen. Middeleeuwse onderwerpen worden bijvoorbeeld afgewisseld met kartografie uit de 20ste eeuw. Aangezien het toenmalige Nederland in de 17de eeuw als het kartografisch centrum van de wereld gold, wordt vanzelfsprekend vaak teruggegrepen op Nederlandse kaartuitgevers en -vervaardigers. Voor Nederlandse kaarthistorici is het bezoeken van deze congressen dan ook van grote waarde.

In Rostock waren er van de ruim 100 deelnemers zeven afkomstig uit Nederland. De organisatie was in handen van prof. dr. G. Pápay (Universiteit Rostock) en prof. dr. W. Scharfe (Universiteit Berlijn). Het congres vond plaats in het universiteitsgebouw aan de Universitätsplatz in Rostock. Het programma bestond uit twee gedeelten: één formeel en één informeel. Het formele gedeelte werd gehouden van 30 september tot en met 1 oktober en bestond uit in totaal 28 korte en lange lezingen. Op 30 september was er ook nog een avondprogramma in het Kulturhis-

Een groot deel van de Nederlandse congresdelegatie voor het universiteitsgebouw in Rostock. V.l.n.r. Riet Clement-van Alkemade, Paul van den Brink, Peter van der Krogt en Marco van Egmond (foto: Markus Oebrli).

torisches Museum in Rostock, waar de congresgangers werden verwelkomd door de burgemeester van Rostock en waar een 17de-eeuwse reuzenatlas van Nederlandse afkomst (het op twee na grootste boek van de wereld) werd tentoongesteld.

Met betrekking tot de lezingen waren met name vermeldenswaard de referaten van Dirk de Vries (Universiteitsbibliotheek Leiden) over Duitse kaarten aanwezig in de verzameling Bodel Nijenhuis, van Mag. Markus Heinz (Universiteit Berlijn) over het catalogiseringsproject van de 18de-eeuwse Duitse uitgever Homann, van prof. dr. W. Scharfe (Universiteit Berlijn) over kaarten in dagbladen van vóór 1914, van dr. Christina Böttcher (Universiteit Halle) over propagandakaarten ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en van Norbert Hackner (Universiteit Gablitz) over het gebruik van oude kaarten bij de reconstructie van historische grondgebruiksvormen en hun verandering. Opvallend was de grote diversiteit aan invalshoeken van de verscheidene lezingen. Het vormde een goede illustratie van de breedte van het vak historische kartografie.

Een punt van kritiek betreft het feit dat nauwelijks tijd was vrijgemaakt voor het bezoeken van de circa twintig postersessies. Congresgangers konden alleen tussen de bedrijven (lees: lezingen) door langs de stands – gesitueerd in enkele achterafkamertjes – lopen. Desondanks wist het overgrote deel van de bezoekers de weg naar de sessies gelukkig wel te vinden.

Naast het formele gedeelte van het congres was er op 29 september en op 2 oktober ruimte voor informele zaken. Zo waren er op eerstgenoemde datum bezichtigingen van het Bundesamt für Seeschifffahrt und Hydrographie in Rostock, waar op redelijk moderne wijze zeekaarten worden vervaardigd. Verder werd het Schiffahrtsmuseum, dat nog de sfeer van het Oost-Duitsland van vóór de Wende uitademt, met een bezoek vereerd.

Op 2 oktober vond een excursie plaats naar de mondaine stad Schwerin, een voormalige adellijke buitenplaats. Aldaar werd 's morgens een rondleiding verzorgd door het gebouw van de Landesvermessungsamt Mecklenburg-Vorpommern. De landmeetkundige dienst liet twee tegenstrijdige gezichten zien. Enerzijds was de productie van kaarten op schaal 1:50.000 zeer modern en zelfs vooruitstrevend (uitgave van CD-ROM met uitstekende zoom-mogelijkheid). Anderzijds geschiedde het vervaardigen van kaarten op schaal 1:25.000 en 1:10.000 op primitieve (computer- en handwerk), respectievelijk zeer primitieve (volledig handwerk) wijze.

's Middags werd een bezoek gebracht aan het Mecklenburgisches Landeshauptarchiv Schwerin, waar een tentoonstelling van kartografische stukken in het bezit van het archief was ingericht. Voorts was er een referaat over de totstandkoming van de facsimile van de zogenaamde 'Hoinckhusen-Karte', een bijzondere 18de-eeuwse kaart van het gebied Mecklenburg-Vorpommern.

Samenvattend kon het congres redelijk gevarieerd genoemd worden. Er waren echter naar de mening van de verslaggever wel erg veel lezingen in het formele programma 'gepropt', waardoor weinig tijd overbleef voor bijvoorbeeld de al eerder gememoreerde postersessies. Ook de catering was op z'n minst karig te noemen, maar misschien werden we bij eerdere congressen wat al te zeer verwend. Bovendien bevindt het oosten van Duitsland zich in een gigantische herstructureringsfase, dus het geld kan wel beter worden besteed. Met het oog daarop vormde die ene midweek in het najaar van 1998 een zeer interessante kennismaking met het 'nieuwe' Oost-Duitsland, dat in rap tempo aan het 'verwestersen' is.

Inmiddels zijn de voorbereidingen voor het volgende Kartographiehistorisches Colloquium in volle gang. Dit congres vindt van 14 tot en met 16 september 2000 plaats in Bonn. In 2002 zal het van 26 tot en met 28 september vervolgens de beurt zijn aan Neurenberg.

Marco van Egmond

Introductie kaarten en tekeningen Algemeen Rijksarchief

Wist u dat het Algemeen Rijksarchief (ARA) in Den Haag één van de grootste collecties manuscriptkaarten van Nederland heeft? De eerste kaarten van de Topografische Dienst, de VOC-kaarten, kadasterplannen en oude kaarten van vestingen en poliers zijn hier te vinden. Middels een kaartencursus leert u wegwijst te worden in de meer dan 300.000 kaarten en tekeningen van het ARA. Deze cursus vindt plaats op maandag 4 oktober 1999, van 14.00 tot 16.00 uur. Hierbij is ook een rondleiding langs de mooiste kaarten inbegrepen. De prijs bedraagt f 27,50. Het ARA is gevestigd in de Prins Willem-Alexanderhof 20 te Den Haag. Voor meer informatie: G.L. Balk, telefoon: 070-3315506.

Menno Hertzberger Prijs

In november 1999 wordt voor de elfde maal de Menno Hertzberger Prijs van de Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren uitgereikt. Deze prijs werd in 1963 ingesteld door de Nederlandse antiquaar Menno Hertzberger - toenmalig voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren - ter stimulering van de bestudering van de geschiedenis van het boek en de beoefening van de bibliografie. De prijs wordt toegekend voor een al dan niet gepubliceerde studie op het gebied van de bibliografie of de geschiedenis van het boek in de ruimste zin van het woord. Hij wordt eens in de drie jaar uitgereikt en bedraagt f 5.000,-. Bij voorkeur is de prijs bestemd voor (een) Nederlandse auteur(s) of voor (een) buitenlandse auteur(s), indien zijn/haar (hun) werk speciaal betrekking heeft op de Nederlandse bibliografie of de geschiedenis van het Nederlandse boek.

Voorzover het gepubliceerd werk betreft, komen alleen die boeken of tijdschriftartikelen in aanmerking, welke voor de eerste maal verschenen zijn gedurende de jaren 1996-1998. Niet gepubliceerde manuscripten dienen binnen deze periode voltooid te zijn.

Het bestuur van de Stichting Menno Hertzberger Prijs van de Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren vormt tevens de jury en bestaat uit de heren A.R.A. Croiset van Uchelen (voorzitter), J.F. Heijbroek, P.G. Hoftijzer, F.W. Kuyper (secretaris) en C. de Wolf. Boeken, tijdschriftartikelen of manuscripten kunnen worden toegezonden aan de secretaris van de stichting (Jansweg 39, 2011 KM Haarlem), bij wie ook exemplaren van het reglement verkrijgbaar zijn. De sluitingstermijn voor inzending is 30 september 1999.

Eerder werd de prijs uitgereikt aan mej. dr. I.H. van Eeghen voor haar boek *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725* (1965), prof. dr. W. Hellinga en mevr. L. Hellinga voor hun boek *The fifteenth-century printing types of the Low Countries* (1968), prof. dr. ir. C. Koeman voor zijn boek *Atlantes Neerlandici* (1972), dr. L. Voet voor zijn boek *The Golden Compasses* (1975), P. Valkema Blouw voor zijn *Bibliografie der Nederlandse drukken 1541-1600* (1978), dr. P.J. Buijnsters voor zijn *Bibliografie der geschriften van en over Betje Wolff en Aagje Deken* (1981), dr. F.A. Janssen voor zijn boek *Zetten en drukken in de achttiende eeuw* (1985), prof. dr. B. van Selm voor zijn boek *Een menigtreffelijke Boecken* (1991), D. de Hoop Scheffer en C.H. Schuckman voor het *Hollstein project* (1994) en B. de Graaf voor zijn verdiensten als uitgever, antiquaar en bestuurder in de wereld van boek en bibliografie (1996).

Cursus Historische Kartografie

Voor geïnteresseerden bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan de cursus Historische Kartografie.

Doel: Inleiding in de geschiedenis van de kartografie met het streven de verscheidenheid van het vak tot uitdrukking te brengen. Daarbij worden aspecten behandeld, die reiken van de cultuurhistorie tot de landschapskunde, van de zeevaart tot de kunst. De colleges gaan vergezeld van diaserieën en uitgebreide tentoonstellingen, alsmede excursies naar belangrijke kaartenverzamelingen.

Tijd: Van 1 december 1999 tot en met 23 februari 2000, elke woensdagmiddag van 14.00 tot 17.00 uur.

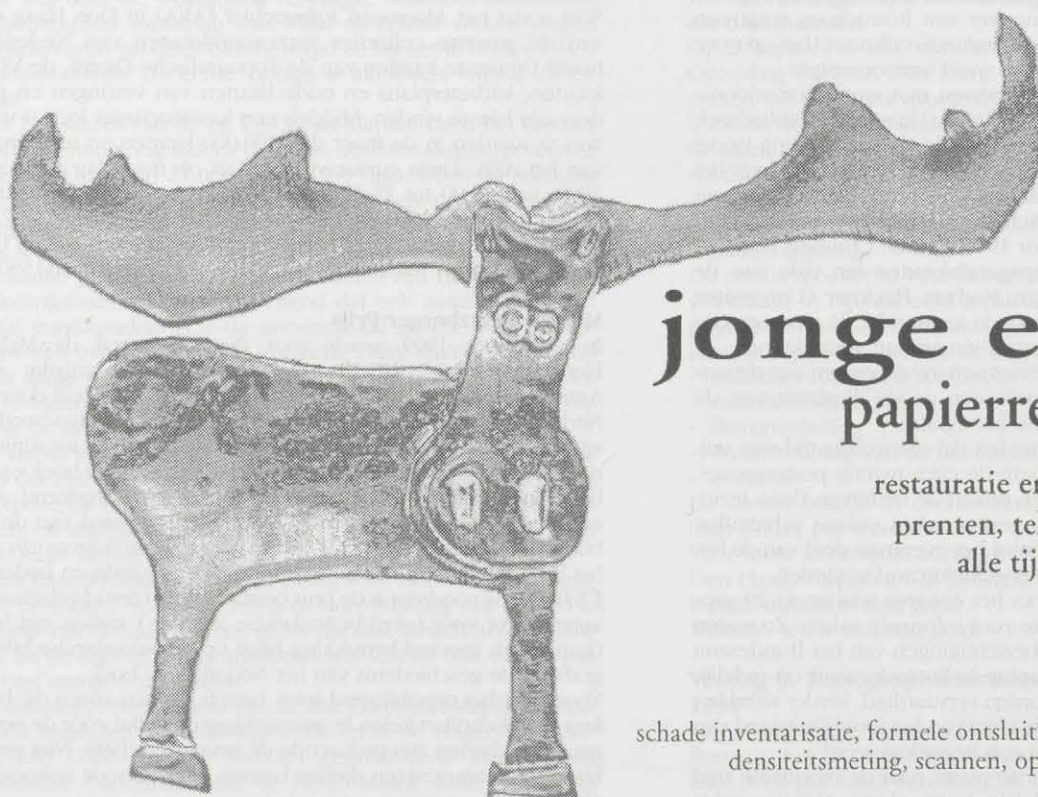
Plaats: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Kaartenzaal (kamer 522).

Docent: Prof. dr. G. Schilder

Kosten: f 400,- (excl. excursies)

Aanmelding: Prof. dr. G. Schilder, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen - Kartografie, Universiteit Utrecht, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, tel. 030-2532051, b.g.g. 030-2534401. Fax 030-2540604. E-mail: g.schilder@geog.uu.nl

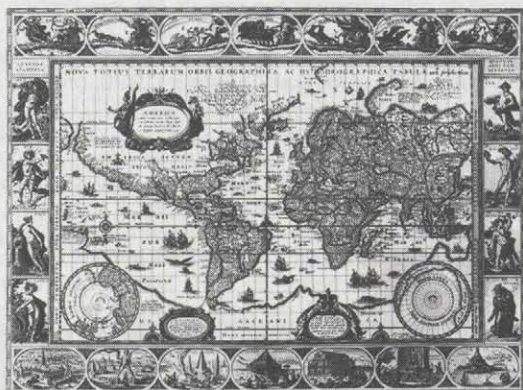
jonge eland papierrestauratie

restauratie en conservering van
prenten, tekeningen en foto's
alle tijden, alle formaten

schade inventarisatie, formele ontsluiting van (foto)collecties
densiteitsmeting, scannen, opslaan op andere media
conserveringskopieën

oude looiersstraat 65-67 1016 vh amsterdam t 020 623 79 89 f 020 420 31 38

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>
VAT Reg No GB 602 6465 60

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

The original IMAGO MUNDI was Columbus's favourite text. Let its descendant, founded by Leo Bagrow in 1935, be your window into the subject, whether you approach it as a historian of cartography or are interested in how maps fit into the historical aspects of art, ideas, literature or the sciences.

Contents

Current issues comprise approximately 250 pages (30 x 21cm), with illustrations. Each annual volume includes:

- Articles (about ten per issue)
- Book reviews; and notices of books received
- Bibliography (with indexes of authors, places and subjects)
- Chronicle (personal and institutional news, conferences, exhibitions, map sales and acquisitions)
- Reports, notices and obituaries

All articles are refereed. IMAGO MUNDI is published each summer.

Subscribing to IMAGO MUNDI

The cost of the annual volumes to personal subscribers is as follows:

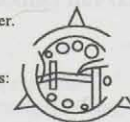
Vols 43 (1991) onwards £30 (US\$60)
Vols 27-42 £25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

Some of the first 26 volumes remain in print. For details please write to the Honorary Treasurer at the address below.

To order send £30 (US\$60) to the Secretary/Treasurer, IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB.

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://www.ihrinfo.ac.uk/maps/imagen/html>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: P.vanderKrogt@geog.uu.nl
Met ingang van deze aflevering worden hier ook de artikelen opgenomen die in het voorgaande nummer van *Caert-Thresoor* gepubliceerd zijn.

ASCHE, K.

Een onbekend stadsprofiel van de stad Oldenburg door Pieter Bast / Kurt Asche. - In: *Caert-Thresoor* 18, nr. 1 (1999): blz. 9-13.

ASSENBERG, F.W.

Historische atlas van Vlaardingen / Frans W. Assenberg. - In: *Midden-Delfkrant* 22 jg., nr. 3/4 (december 1998), blz. 8-11.
- Uitvoerige bespreking van genoemd werk (literatuur *Caert-Thresoor* 17 jg., nr. 4)..

BRINK, P.P.W.J. VAN DEN

De 18e-eeuwse Hollandse gedrukte rivierkartografie: De opbouw en inrichting van een kartografisch informatiebestand voor de Nederlandse rivierzorg / P.P.W.J. van den Brink. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 25, 1 (1999): blz. 25-33.

BROECKE, M.P.R. VAN DEN

Ortelius as a scientist, collector and merchant / Marcel P.R. van den Broecke. In: *IMCoS Journal* No. 77 (Summer 1999): blz. 21-31.

BRUGGE, J.P. TER

Een onbekende kaart van Maasland en De Lier / J.P. ter Brugge. - In: *Historische Vereniging Maasland*: [Jaarboek], 1998: blz. 35-38. - Betreft een kaart in het kaartboek van de familie d'Overschie ca. 1620/40, vervaardigd door Pieter Florisz. van der Sallem (Algemeen Rijksarchief, Brussel, familiearchief D'Overschie de Neeryssche, inv.nr. 435, blz. 9).

CARTOGRAFIE

Cartografie: Een sleutel tot het kennen van de wereld / door Ontwaakt!-correspondent in Canada. - In: *Ontwaakt!* (22 oktober 1998).

DAM, M.J. VAN

Cornelis en Frederick de Houtman van Gouda, pioniers van de vaart op Oost-Indië / M.J. van Dam. - In: *De Schatkamer: Regionaal Historisch Tijdschrift* [Gouda e.o.] 12, nr. 3 (december 1998): blz. 65-102.

DIJK, R.F. VAN

Een Alblasserdams buitengewest betwist / R.F. van Dijk. - In: *Alblasserdam 700: Zevenbonderd jaar wel en wee, wonen en werken, leven en dood in Alblasserdam, verbeeld en verwoord in 12 delen: deel 2*. - Alblasserdam: Gemeente Alblasserdam, 1999. - Blz. 30-32. - Betreft een anonieme proceskaart van het westelijk deel van de Alblasserwaard met de polder Donkersloot in het archief van het Hoogheemraadschap van de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden, vermoedelijk uit 1542.

EGMOND, M. VAN

Abraham Ortelius (1527-1598) / redactie Marco van Egmond. - Amersfoort: NVK, 1999. - (NVK-Publikatiereeks; nummer 27). - Publicatie van de lezingen van de studiedagen op 19 juni en 11 december 1998 van de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie. Bevat de volgende bijdragen:

- De brede kring van vrienden en correspondenten rond Abraham Ortelius / Joost Depuydt (blz. 13-19).
- De wandkaarten van Abraham Ortelius / Günter Schilder (blz. 21-28).
- Ortelius als wetenschapper, verzamelaar en koopman / Marcel van den Broecke (blz. 29-34).

- Balthasar I Moretus en de uitgaven van Ortelius' *Theatrum* (1612-1641) / Dirk Imhof (blz. 35-40).

- 'In de geografie krijgt de geschiedenis ogen': de geschiedenisopvatting van Ortelius in het kader van zijn tijd / Henk van der Heijden (blz. 41-46).

- De UB Amsterdam eert Abraham Ortelius: Een korte toelichting op de expositie 'Abraham Ortelius (1527-1598), aartsvader van onze atlas' / Jan Werner (blz. 47-51).

- Het drukken en uitgeven van boeken in de Renaissance, aan de hand van de archieven en het materiaal van het Plantijnse huis / Leon Voet (blz. 53-57).

- Abraham Ortelius en het Plantijnse huis / Dirk Imhof (blz. 59-64).

GALERA I MONEGAL, M.

Antoon van den Wijngaerde, pintor de ciudades y de bechos de armas en la Europa del Quinientos: Cartobibliografía razonada de los dibujos y grabados, y ensayo de reconstrucción documental de la obra pictórica / Montserrat Galera i Monegal. - Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya; Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 1998. - 270 blz.; ill. - ISBN 8439346956 (Inst. Cart. de Cat.) en) 87369073 (Fund. C. de Amberes). - Ook verschenen in het Catalaans onder de titel *Antoon van den Wijngaerde, pintor de ciutats i de fets d'armes a l'Europa del Cinc-cents*. - Bevat geïllustreerde kartobibliografie van het werk van Antoon van den Wijngaerde (circa 1510-1571), bestaande uit stadsgezichten en veldslagen.

HAMELEERS, M.M.Th.L.

'De vier S-sen': Overzichtskaarten van Amsterdam (1873-1900) van vader en zoon A.J. van der Stok, J.H. Schmüll en H.J. Scheltema, allen in dienst bij Publieke Werken / Marc Hameleers. - In: *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* 90 (1998): blz. 95-120. - Met kartobibliografie van gedrukte overzichtskaarten.

HEIJDEN, H.A.M. VAN DER

Oude kaarten der Nederlanden, 1548-1794: Historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar = Old Maps of the Netherlands, 1548-1794: An annotated and illustrated cartobibliography / H.A.M. van der Heijden. - Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland; Leuven: Universitaire Pers, 1998. - 2 dln., 892 blz. - ISBN 9061869099 (Univ. Pers.) of 906469740X (Canaletto).

HOFTIJZER, P.G.

Pieter van der Aa (1659-1733): Leids drukker en boekverkoop / P.G. Hoftijzer. - Hilversum: Verloren, 1999. - 96 blz.; ill. - (Zeven Provinciën Reeks; XVI). - ISBN 9065501584. - Prijs f 25,-.

HOLSBRINK, J.H.

Landmeetkunde uit de oude doos (2): Fragmenten uit het leven en werk van de Kadasterlandmeter T. Polée / J.H. Holsbrink. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geoinformatie* 41, 2 (februari 1999): blz. 55-61. - Betreft Teunis Polée, werkzaam 1878-1924 in Friesland en Gelderland.

KADASTRALE ATLAS

De kadastrale atlas van de gemeente Valkenswaard: Borkel en Schaft, Dommelen en Valkenswaard anno 1832. - Valkenswaard: Heemkundekring Weerderheem, 1997. -

310 blz. : ill., foto's, krt. - Map met tekstdeel en losse kaarten. - ISBN 9074491065.

LARRAONDO, C.

Fue el primer compendio de mapas publicado enteramente en Castellano / Cristina Larraondo. - In: *Paris Match* (Spaanse uitgave) 29 octobre 1998, blz. 58-61. - Betreft het Spaanstalige *Theatrum Orbis Terrarum* van Abraham Ortelius uit 1588, geschreven naar aanleiding van de restauratie van een exemplaar (gebonden in plano) in bezit van de familie Torralva.

McNAUGHTON, D.

Henry Hudson, Hessell Gerritsz and Habbakkuk Prickett / Douglas McNaughton. - In: *The Portolan: Journal of the Washington Map Society* 43 (Winter 1998-1999).

MISKOVIC, V.

Abraham Ortelius, Theatrum orbis terrarum / [met toelichting door] Veselin Miskovic. - Ljubljana : Slovenska knjiga, 1998. - ISBN 9612101310. - Facsimile uitgave van Ortelius' kaarten van het Sloveense territorium, de wereld en Europa.

MÖRZER BRUYN, W.F.J.

De kartografische verzameling van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam / W.F.J. Mörz Bruyns. - In: *Caert-Thresoor* 18, nr. 1 (1999): blz. 1-7.

ORTELIUS, A.

Abraham Ortelius: Aurei Saeculi Imago of Spiegel van de Gouden Tijd / [met Nederlandse vertaling en inleiding van Joost Depuydt en Jeanine De Landtsheer]. - Wildert (België): Carbolineum Pers, 1999. - 104 blz. - Herdruk van de in 1596 bij de Officina Plantiniana verschenen uitgave. - 75 genummerde exemplaren, prijs Bfr. 5.000 of f 260,-.

RASTER

In kaart gebracht / Redactie: Nicolaas Matsier ... [et al.]; [met bijdragen van] Willem van Toorn ... [et al.]. - Amsterdam: De Bezige Bij, 1998. - 299 blz. - (Raster : Tijdschrift in boekvorm; nr. 81). - ISBN 9023414004. - Uitgave van het driemaandelijks tijdschrift Raster, geheel gewijd aan de kartografische verbeelding. Het bevat enkele min of meer wetenschappelijke bijdragen, maar meest literaire bijdragen in proza en poëzie, onder andere:

- De kaart, de wereld / Willem van Toorn (blz. 6-14).
- Het geometrisch ideaal en de Amsterdamse grachtengordel / Boudewijn Bakker (blz. 15-29).
- Gesignaleerd in Friesland / Gerrit Krol (blz. 48-51) (over Jacob van Deventer).
- Uit: De ontdekkers / Daniel J. Boorstin (blz. 52-81).
- De retoriek van schaal en perspectief: van mappa mundi tot geopolitiek / Jan Erik Burger (blz. 125-129).
- Model op schaal / Nicolaas Matsier (blz. 150-167).

SCHEELE, Th.

Conservering van de historie: Het vakmanschap van restauratie-atelier Helmond bv / Theo Scheele. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geo-informatie* 41, 5 (mei 1999): blz. 229-232.

SCHOUWER, J.

Het ontstaan van de Kadsteen: De broosheid van beton / J. Schouwer. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geo-informatie* 41, 4 (april 1999): blz. 189-194. - De Kadastersteen - of Kadsteen - is een betonnen paal, waarmee een geodestisch punt in het terrein zichtbaar gemaakt wordt.

SHIRLEY, R.

Cultural Imagery in the Titlepages of Ortelius and his Contemporaries / Rodney Shirley. In: *IMCoS Journal* No. 77 (Summer 1999): blz. 4-12.

TOET, N.

De kaart gelezen: Scheveningen 1661-1667 / N. Toet. - Scheveningen: Centrum voor Familiegeschiedenis van Scheveningen, 1998. - 266 blz. - Beschrijving van Scheveningen, voornamelijk op basis van "Ontwerp voor de Oude Scheveningsche weg van C. Huijgens" door Johan van Swieten (1667) en "Kaart van de duinen tussen Scheveningen en Den Haag met den Scheveningschen weg (voor 1661).

UITERMARK, H.

A la Recherche de la Pierre Perdue / Harry Uitermark. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geo-informatie* 41, 5 (mei 1999): blz. 235-236. - Betreft vergelijking uitgaven 1958 en 1997 van de topografische kaart 1:25.000, blad 52G Venlo.

WALTER, L.

From Alexander to Abraham: The European Cartographic Image of Asia in the Renaissance / Lutz Walter. - In: *IMCoS Journal* No. 77 (Summer 1999): blz. 52-61. - Bespreekt onder andere de kaarten van Mercator en Ortelius.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMCoS JOURNAL No. 76 (Spring 1999)

Miyoshi, Tadayoshi. Folding Screen World Maps (blz. 4-8).

Kawamura, Hirotada. Kuni-Ezu: Provincial maps project of the Tokugawa Shogunate (blz. 9-13).

Horiuchi, Tatsuzo. Mt. Fuji as represented on maps in the late Edo Period (blz. 15-18).

Yokota, Yoichi. A Painter who had a Bird's Eye View: Gountei Sadahide (blz. 19-21).

Burden, Eugene. A Set of Literary Maps (blz. 23-25).

Kok, Hans. IMCoS Bulletin 4: Photographing your Maps (blz. 29-35).

Smith, David. The Cartography of the Bartholomew Family Firm c. 1826-1919 (blz. 37-47, zie ook: Comments / Tim Nicholson, in nummer 77, blz 62-63).

IMCoS JOURNAL No. 77 (Summer 1999)

Shirley, Rodney. Cultural Imagery in the Titlepages of Ortelius and his Contemporaries (blz. 4-12).

Batten, Kit. German History through Postcards: A post-war border dispute (blz. 14-19).

Broecke, Marcel P.R. van den. Ortelius as a scientist, collector and merchant (blz. 21-31).

Dreyer-Eimbcke, Oswald. Berliner Staatsbibliothek: Past and Present (blz. 49-51).

Walter, Lutz. From Alexander to Abraham: The European Cartographic Image of Asia in the Renaissance (blz. 52-61).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 2: February 1999

<http://www.mapforum.com>

Beginner's Guide to Collecting.

The Development Of The Printed Atlas Part 2: Ptolemaic Atlases (bijlage: Printed Editions Of Ptolemy Containing Maps) (Early Atlases).

Baynton-Williams, Ashley. John Speed (Biography).

Baynton-Williams, Ashley. The Charting Of New England (Checklist).

Baynton-Williams, Ashley. Barent Langenes: An unrecorded miniature atlas (Collations).

Walker, Joseph Q. Jean Boisseau's *Theatre Des Gaules & Theatre Geographique* Folio Atlases: A review and summary of Jean Boisseau's folio atlas output (*Theatre des Gaules and Theatre Geographique*) including details of an hitherto unrecorded 'first' atlas published by Boisseau in 1637 (Collations).

Baynton-Williams, Ashley. Trade Cards (Ephemera).

Bodleian Library (Map Libraries).

Robert Dighton (1752-1814) Geography Bewitched! or, a droll Caricature Map of Scotland (Oddities).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 3: March 1999

Beginner's Guide to Collecting Reference Books.

Baynton-Williams, Ashley. The 'Lafreri-School' of Italian Mapmakers ca. 1544-1602 (Early Atlases).

John Speed: The Prospect of the Most Famous Parts of the World (bijlage: The 'Complete' Prospect - 1676, bibliografische beschrijving van alle kaarten) (Biography).

Baynton-Williams, Ashley. Checklist of Printed Maps Of Bermuda 1585 - 1778 (Checklist).

Gerard Hulst van Keulen Untitled Sea Atlas Of The Atlantic Seaboard of North America [circa 1785] (Collations).

The Zulu War: Isandhlwana & Rorke's Drift (Ephemera).

Robert Dighton (1752-1814) Geography Bewitch'd (Oddities).

The Map Room at the British Library: Paul Sandby's Map of Scotland (Map Libraries).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 4: April 1999

Subsequent Ownership Of Speed's Plates (bijlage: Speed's Theatre of Great Britain 1676 Edition, bibliografische beschrijving van alle kaarten) (Biography).
 Printed Maps of the Carolinas: 1590-1800 (Checklist).
 Baynton-Williams, Ashley. William Darby's A View of the United States (Collation).
 Baynton-Williams, Ashley. A Map of the Threatened Invasion of England by Napoleon Bonaparte (Ephemera).
 Hall, Debbie. Wall tiles and Free Parking: escape and evasion maps of World War II (Exhibitions).
 Unusual Italian Map of the 'Island of Matrimony' (Oddities).
 Taylor, Anne. Cambridge University Library The Map Department (Map Libraries).
 Dealer Profile: The O'shea Gallery.

MERCATOR'S WORLD vol. 4, no. 2 (March/April 1999)
 Saxon, Gerard D. Close to Home (blz. 12-17) (over Virginia Williams Garrett).
 Koger, Grove. The Great Sahara Sea: An Idea whose Time has Come? (blz. 18-23).
 Ceaser, Mike. Atlantis of the Altiplano: The Latest Theory Regarding an Ancient Mystery (blz. 24-31).
 Reinhartz, Dennis. Cartography, Literature, and Empire: Herman Moll, his Maps, and his Friends (blz. 32-39).
 Cottman, Michael H. A Slave Ship Speaks (blz. 40-45).
 Oswald, Diane L. Limned by Fire (blz. 46-51) (betreft Fire insurance maps).

Murray, Jeffrey S. The Model City (blz. 52-57) (betreft driedimensionaal model van Quebec, 1806-1808).
 Ludmer-Gliebe, Susan. Golden Rhumb Lines of Connection (blz. 58-61).
 Luther, Ken. I Have Seen the Wind (blz. 80).

MERCATOR'S WORLD vol. 4, no. 3 (May/June 1999)
 Cumming, Elizabeth Chandler. Travels with a Cartophile (blz. 12-17) (over William P. Cumming, 1900-1989).
 Taylor, David. Degree of Difficulty: Measuring the Earth Proved to be a Triumphant Fiasco (blz. 18-25) (betr. expeditie van Charles-Marie de la Condamine, 1736-1744, naar het Amazonegebied).
 Herb, Guntram H. Before the Nazis: Maps as Weapon in German Nationalist Propaganda (blz. 26-31).
 McNaughton, Douglas. The Ghost of Henry Hudson (blz. 32-39).
 Kiger, Patrick J. Space, the Final Getaway: Crafts of Exploration are Becoming Vessels of Industry and Excursion (blz. 40-45).
 Clancy, Robert. Scramble for the Southern Continent: A Cartographic History of the Australian Antarctic Territory (blz. 46-53).
 Gayton, Don. The Cartography of Catastrophe: In the Wake of Harlen Bretz and the Great Spokane Flood (blz. 54-61).
 Shirley, Rodney W. Sea Allegory (blz. 80) (titelgravure van Van Keulens Zee-Fakkel).

De Stadsplattegronden van Jacob van Deventer

Verschenen deel Gelderland **Prijs f 250,-**

Verschenen deel Brabant/Limburg **Prijs f 250,-**

Andere delen zijn nog leverbaar.

Losse kaarten met beschrijving in een koker f 29,50 franko huis

— • —

Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer;
 1536 - 1545

Prijs f 185,-

**Canaletto, Postbus 68,
 2400 AB Alphen aan den Rijn
 Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09**

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Verschenen

Oude kaarten der Nederlanden

H.A.M. van der Heijden

in 2 delen

Totaal 888 pagina's met honderden illustraties.

Linnen band met goudopdruk voorzien van een
stofomslag in kleur.

Formaat 22,5 x 31,5 cm.

f 325,-

Een uitgave van Canaletto, in samenwerking
met de Universitaire Pers te Leuven

Canaletto, Postbus 68,

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09

Description de tous les paysbas autrement appelez la Germanie Inferieure, 1636

Door de familie Verbiest (Isaac, Pierre I en Pierre II) zijn vele kaarten vervaardigd, doch ze zijn nooit in een grote atlas van de Nederlanden gebundeld.

Dit zakatlasje uit 1636 is het enige werk dat van Pierre Verbiest is verschenen.

Het is zeer zeldzaam en rechtvaardigde een facsimiele van dit charmant gegraveerde en ingekleurde exemplaar.

Alleen dit atlasje is als nieuwe atlas tijdens de Spaanse bezetting in Zuid-Nederland verschenen.

Het atlasje bevat negentien kaarten in kleur van de Nederlanden de oorspronkelijke tekst.

Hieraan toegevoegd een inleiding door dr. H.A.M. van der Heijden.

Formaat 11 x 15,5 cm., 164 pagina's.

Gebonden in een bedrukt imitatie-perkament bandje.

Prijs bij voorintekening f 80,-

ISBN 90 6469 751 5

CANALETTO / REPRO-HOLLAND

P.O. Box 107, 2400 AC Alphen aan den Rijn, The Netherlands

ASHER Rare Books

A division of A. Asher & Co. B.V.

FINE & RARE BOOKS
EARLY VOYAGES - TRAVELS
CARTOGRAPHY - ATLASES
NAVIGATION - MAPS

In preparation:
 Catalogue ATLASSES, CARTOGRAPHY,
 CHARTS and Maps
 September 1999

Visiting address: Zeeweg 264, NL-1971 HJ IJmuiden, The Netherlands
 Correspondence: P.O. Box 258, NL-1970 AG IJmuiden, The Netherlands
 Telephone: +31 (0)255 523839 Facsimile +31 (0)255 510352
 E-mail: Asher@Euronet.nl. Internet: www.asherbooks.com.

antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8, 5038 DH Tilburg

Tel.: 013-5802170

Fax: 013-5361450

Internet: <http://www.nvva.nl>.

Geopend: dinsdag t/m zaterdag 12-17 uur

Brabantica
Scandinavica
Nabije Oosten
Verre Oosten
Niet-westerse Boeken
Reizen
Anthropologie

Speciaal voor atlassen 1840-1940
cat. 37: Scandinavia-Arctica

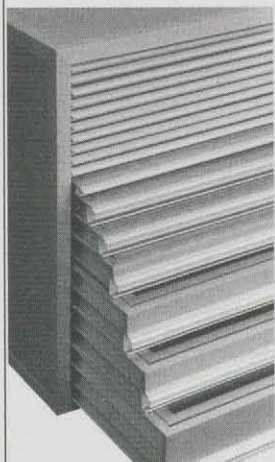

JEZET INTERNATIONAL BvBA CONSERVATION ENGINEERS

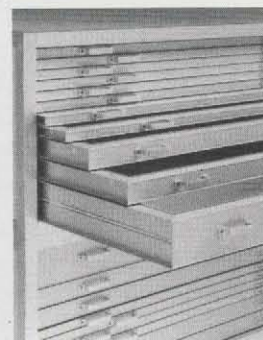
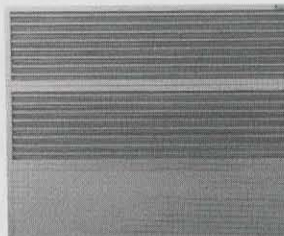
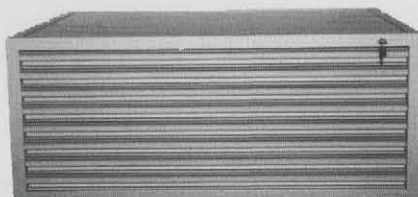

"PLANORAMA"® *Archiefkasten en -modules.*

- Deze archiefkasten en -modules worden geproduceerd van onderhoudsvrij, geanodiseerd aluminium, in elke breedtemaat (max. 6 mtr.), dieptemaat (max. 2.5 mtr.) en hoogtemaat!
- De laden van deze kasten en modules zijn verkrijgbaar in de hoogtematen: **10, 20, 30, 42, 53, 64, 75, 86, 97, 108, 119, 130, 174, 218, 262, 306, 350, 526** en 570 mm. Voor meer informatie hierover kunt U contact met ons opnemen.
- Ook voor de bodems van deze laden kunt U een keuze maken uit diverse diktes en inerte materialen.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

Abraham Ortelius and the first atlas.

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998

Redactiecommissie: Marcel van den Broecke,
 Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

f 371,-

The Atlas Blaeu - Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.
 ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

- I *Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afbeeldingen. 632 pp. ISBN 90 6194 278 0*

In voorbereiding:

- II *Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17)*
 III *British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)*
 IV *German Empire, Hungary and Greece, including Asia Minor (vols 25-34)*
 V *Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of the VOC (vols 35-46)*

Prijs deel I: f 1007,-

U tekent in op de gehele serie.

Ortelius Atlas Maps. M.P.R. van den Broecke

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*.

In linnen gebonden.

Met ruim 240 afbeeldingen. 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

f 125,-

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised, illustrated edition

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw.

Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen in elk deel.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van een afgeronde groep atlanten:

- I *The Mercator-Hondius-Jansonius-Atlases. Met ca. 1000 afbeeldingen. 755 pp. ISBN 90 6194 268 3*

In voorbereiding:

- II *The Blaeu-atlases*
 III *Ortelius' Theatrum, and other atlases of the 16th and 17th century*
 IV *Town books*
 V *Composite atlases*
 VI *Atlases of the 18th century*
 VII *Pilot guides up to ca. 1650*
 VIII *Pilot guides and sea atlases*
 IX *Van Keulen's sea-atlases and pilot guides*
 X *Atlases of the 19th and 20th century*

Prijs deel I: f 795,-

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>